

Meyer Sluyser

Voordat ik het vergeet

Meyer Sluyser / Voordat ik het vergeet

VOORDAT IK HET VERGEET

*De tijd staat stil;
en wij reizen er langs,
van herinnering tot
herinnering*

Het Grand Theater in de oude Amstelstraat

MEYER SLUYSER
VOORDAT IK HET
VERGEET

MET EEN VOORWOORD VAN

DR. W. DREES

ACHTSTE DRUK

UITGAVE

HET PAROOL / N.V. DE NIEUWE PERS

Foto Weesperpoortstation: Nederl. Spoorwegen, Utrecht
Alle andere foto's: Gem. Archiefdienst, Amsterdam

TYPOGRAFIE EN DRUK: BOSCH-UTRECHT

VOORWOORD

Meyer Sluysen doet in zijn boekje voor onze verbeelding herleven wat in de werkelijkheid tijdens de bezetting onherroepelijk ten gronde ging, de Amsterdamse Jodenbuurt en haar bevolking.

Van Rotterdam werd het centrum verwoest. Van Den Haag ging de Bezuidenhoutwijk in vlammen op en vielen tal van huizen ten offer aan de versterkingen, die een deel moesten zijn van de Atlantik Wall. Ook in deze steden, gelijk in menige andere plaats in Nederland, zijn vele slachtoffers gevallen.

Geen andere stad is echter zo sterk en zo onherstelbaar in haar wezen aangetast als Amsterdam. Hier was het Joodse bevolkingsdeel talrijker dan waar ook in Nederland. Hier leverde het zijn bijdrage tot al wat Amsterdam maakte tot een sterk levende stad met een eigen karakter. Hier hielden, ondanks toenemende spreiding over de stad, velen vast aan het uit vrije wil bestendig bijeenwonen, dat een stadswijk nog aan een ghetto deed herinneren.

Hier hebben dan ook de rassenwaan en de meedogenloze wreedheid van de bezetter de diepste wonden geslagen.

Wie als ik zijn jeugd in Amsterdam heeft doorgebracht, er vele Joodse vrienden heeft gehad en de Jodenbuurt heeft gekend, komt niet los van de gedachte aan wat hier is geleden, wat er verloren is gegaan en hoezeer dit verlies ook voor het Amsterdamse volksleven in zijn geheel verarming en verschraling heeft betekend.

De geschiedenis van het Jodendom in Nederland is een stuk van de geschiedenis van Nederland zelf. Zij is niet afgesloten maar zet zich voort. De zo sterk ingekrompen Joodse bevolkingsgroep is ook nu een waardevol deel van ons volk, waarvan wij hopen, dat het zich verder zal herstellen van de vreselijke slagen waardoor het getroffen

is. Geen herstel echter is mogelijk van het leven, dat eens in de Amsterdamse Jodenbuurt krioelde. Van de bewoners zijn weinigen ontkomen aan de vervolging. Tallozen zijn weggesleept en niet teruggekeerd. Auschwitz, Sobibor, Mauthausen en Bergen-Belsen met hun gaskamers, hun steengroeven, hun crematoria hebben het stil doen worden in wat de Amsterdamse Jodenbuurt was.

Uit de huizen, vaak reeds oud en vervallen, is gedurende de bezetting veel uitgebroken, dat in de hongerwinter kon dienen als brandstof of op andere manier bruikbaar was en een groot deel van de buurt zal verdwijnen bij verbredingen terwille van het verkeer. Het straatrumoer, zowel als de innige, huiselijke saamhorigheid, het zware geploeter om het dagelijks brood, evenzeer als de harts-tochtelijkheid, waarmede velen deelnamen aan de strijd der arbeidersbeweging, het felle redetwisten bij meningsverschillen en de onuitputtelijke Joodse gein, het is hier tot verleden geworden. Des te treffender is het dit eens zo bloedwarme en veelvormige leven nog eens geschetst te zien door wie het zo intiem heeft gekend als Meyer Sluysen, die de sfeer ervan ook anderen zo goed kan doen meevoelen.

Het is de sfeer vooral van dit deel der Joodse bevolking, dat in het algemeen onder moeilijke omstandigheden leefde maar er zich goedgehumeurd doorheen wist te slaan.

Slechts kort en sober is aangeduid hoe de opgang is geweest van het Joodse proletariaat, wat leden van de Joodse bevolkingsgroep tot de ontwikkeling van Amsterdam en van ons land hebben bijgedragen, welk een moed menige Joodse Nederlander heeft getoond in het verzet. Reden te meer om in dit voorwoord nog eens te getuigen hoeveel ons land en inzonderheid Amsterdam voor zijn bedrijvigheid, voor zijn bestuur, voor de culturele ontwikkeling, voor de arbeidersbeweging, aan het Joodse volksdeel te dan-

ken heeft gehad. En indien al de levensvlam van talloze individuen kon worden geblust, niet die van de groep. Zij zal stellig, hoeveel kleiner ook geworden, opnieuw een eigen betekenis hebben in de ontwikkeling van stad en land, vaak het oog richtend naar het al-oude land van herkomst, waar een zelfstandige staat is gevestigd, maar toch innig met Nederland verbonden.

Ik moge hier nog eens een ontroerend vers citeren, dat ik een paar jaar geleden in herinnering bracht bij de heropening van het Joodse Museum in de Waag te Amsterdam, een vers uit het Geuzen-liedboek 1940-1945, dat gedeporteerden laat zeggen:

‘Nooit hebben wij dit land zo liefgehad’

‘Vaarwel, goed land, het denken geeft ons sterkte
‘aan d’oude havens van ons voorgeslacht,
‘de stoere stad, waar Rembrandts vrienden werkten
‘en ’t stille dorp, waar eens Spinoza dacht.

‘Hier schilderde Israëls zijn vissersmensen.
‘Mendes da Costa hieuw er Chris de Wet,
‘O land van veler daden, veler wensen,
‘Ook ons klein stempel is op U gezet.’

Van een ‘klein stempel’ kan alleen gesproken worden naar de om-
vang, groot was het naar de betekenis!

A handwritten signature in dark ink, reading 'H. Drees', with a long horizontal line underneath it.

M E N S E N

Als ik de ogen sluit, zie ik op de binnenkant van mijn oogleden de buurt, zoals ik haar heb gekend gedurende de veertig jaar vóór Het Grote Verdriet. De straten. De huizen. De voor- en achterkamertjes. Duizenden kubiekjes. Een verbijsterende honingraat.

In al die hokjes wonen mensen. De wanden zijn te eng om het uitbundige leven te omsluiten. Het barst uit de openstaande deuren. Het perst zich uit de opgeschoven vensters. Het spoelt door de straten. De mensenrivier kolkt tussen de hoge oevers der huizen. Karren met negocie steken als eilanden uit de stroom.

Mensen, mensen, mensen.

Ik ken alle gezichten. Namen deinen op de trage golven der herinnering. Elk gezicht is een roman. Elk leven is anders.

Zolang ik mijn ogen gesloten houd, is de buurt werkelijkheid. De huizen zijn niet vervallen. De mensen leven. Ik zie het beeld scherp. Alsof ik een moderne luchtfoto in de hand houd.

Het is niet waar, dat de tijd een vloeiende stroom is. De tijd staat stil; en wij reizen erlangs, van herinnering tot herinnering. Verleden en heden liggen aan dezelfde lijn. Gisteren en vandaag zijn delen van hetzelfde beeld.

Op zaterdagavond trekken de bewoners van de buurt naar de andere delen van de stad. Een week hard werken is teneinde. De rustdag is genoten, de uitgaansavond aangebroken. Ze kuieren naar 'Carré' waar het puik der Italiaanse zoete kelen de opera's van het populaire repertoire kweelt. Ze proppen op de torenhoge galerijen van het circusgebouw. Laat de rijke mensen maar beneden pralen in de dure stoelen of in de roodpluche presenteer-

blaadjes één hoog. Wie komt voor de kunst, koopt bij de opkopers vijftig centimeter ruimte op het schellinkje. Daar geniet hij voor één geld van twee zangfestijnen.

Het eerste is het officiële. Het gepatenteerde. Het feest van de onversneden kunst op de planken.

Het tweede begint en eindigt in de pauze. Niemand van het schellinkje sloft naar de koffiekamer. Hoogstens wipt hij, secuur voorzien van een pauzekaartje, even naar buiten om bij Moos en Greetje Koopman, in het Komkommerbuurtje haastig een broodje met overbloezend pekervlees te kopen. Leeftocht in de hand, rept hij zich dan naar zijn plaats terug. Pauze of geen pauze, het zangfestijn gaat voort. Er zijn altijd bezoekers, die ongenood bezwijken voor de onstuimige drang een aria te zingen, een heuse aria met lange uithalen en een gerekte nagalm.

Zullen hun kennissen later van hem zeggen:

‘Hij... hij heeft in Carré gezongen.’

‘Kunsjt. Hij heeft in de pauze op de galerij gezongen.’

‘Hoor eens, dat is kinnesinne (van kin-ah = ijverzucht, en sin-ah= haat. In dit geval: afgunst). Per slot van rekening is Louis Bouwmeester ook met kleine rolletjes begonnen.’

De kenners op de goedkope rangen luisteren met genegenheid en critische aandacht. Voordracht en dictie zijn voor hen bijzaak. Het boezemt hun hoegenaamd geen belang in of de gezongen tekst klopt met het officiële libretto. Hen boeit alleen de aanwezigheid der melodie en de kracht van het geluid.

Zeggen ze:

‘Die jongen heeft een prachstem. Wat een ‘kol’.’

‘Geen wonder. Weet U niet wie zijn grootvader was?’

‘Hoe zou ik dat moeten weten? ik ken die hele jongen niet.’

‘Kerpel... Kerpel! de grootste zanger, die ooit heeft bestaan.

Wát vertelt U me daar, heeft U nog nooit van Kerpel gehoord? U moest zich schamen. Dat wil over opera's meespreken en heeft nog nooit van Kerpel gehoord.'

Zegt de ander:

'Als U het mij vraagt, doet zijn stem me even aan Isalberti denken.'

'Isalberti? Isalberti? Hoe komt U dáárbij? Valt me waarachtig-als-God nog mee, dat U niet zegt, dat zijn stem op Else Grassau lijkt. Die stem... er is maar één stem, waar die jongen me aan doet denken. Weet U het niet? Nou raad U eens, U weet het niet, nou goed, dan zal ik het U even zeggen. Aan Sjaak Urlus, jawel, aan niemand anders dan aan Sjakie Urlus.'

'Nou U dát zegt, U hebt gelijk. Sjaak Urlus. Niemand anders. Als twee druppels water Sjaak Urlus, maar een beetje Orelino zit er ook wel in.'

De vrijwillige aria's op het schellinkje worden nooit aangekondigd. Ze borrelen uit een van muzikaliteit overvloeiend gemoed. De spontane zanger is de stem van het publiek waarvan hij een deel is. Wie het verschil niet voelt tussen Verdi en Bizet, mist een van zijn zintuigen. Zij kennen alle melodieën uit het hoofd. Soms is de tekst gecompliceerd. Maar dan helpen ze zichzelf uit de nood. Als het officiële libretto eist, dat er gezongen wordt:

'Daar komen zij, de landelijke schó-ó-ó-ó-nen...'

...dan zingen zij gemakshalve:

'Daar komen zij de schandelijke ló-ó-ó-ó-nen.'

De zeer populaire aria's veranderen de galerij in een gesecculariseerde synagoge. De vrijwillige zanger is de cantor; de gemeente zingt de recitatieven van de proloog van Paljas.

Cantor: 'Ja... wij zijn mensen ook...'

Gemeente: 'Van vlees en van benen...'

Of het te danken is aan de afkomst van de componist, of aan de

bijzondere zangerigheid van de melodie, of misschien wel alleen aan de inhoud, maar geen fragment is voor samenzang zo gewild als de aanhef van de 'Hugenoten' van Meyerbeer.

Cantor: 'Parijenaars, komt uit Uw huis.'

Gemeente: 'Bim bam.'

Cantor: 'Doof de lichten, maakt geen geruis.'

Gemeente: 'Bim bam.'

Cantor: 'Laat klokken luiden. Klokken van het avonduur.'

Hoe groot de circusruimte van Carré, en hoe nauw de zittingen der vele, vele stoelen, aan één schouwburg heeft de buurt op zaterdagavond niet genoeg. Zij is bevangen door een geeuwhonger naar schone kunsten.

Het theater in de Franselaan. Voordat de bezoekers in de broeihete zaal worden toegelaten, moeten ze veertig jaar zwerven door een woestijn van een vestibule, waar ijskoude winden de dubbele longontstekingen per dozijn tegen inkoopprijs aanvoeren. De zaal zelf ruikt naar de poes. Tussen de stoelen gloeit een kanjer van een salamander-kachel. De lopers op de vloer zijn van ordinaire cocos; de stoelen van het merk 'Hemaroid'. In die broeihete schuur wordt kunst geboden, de echte, de oer-oorspronkelijke kunst, de kunst, die zonder dikke dramatische allure onbestaanbaar is. Henri de Lagardere ('Hij is niet dood, hij leeft'). Lazaro de Veehoeder ('Mijn vader een moordenaar...?') Rose Kate ('of het Treurspel der Smeden.') In dit onsterfelijke genre vormen 'de twee Wezen' het hoogtepunt.

Zitten op een avond twee moderne meisjes uit de buurt bij de Twee Wezen. Terra-cotta jurrekies. Platelen broches op hun gemoedjes. De haren glad met een veerkrachtig stukje glimmend

ijzer vastgeklemd op de hoofdjes. Op het toneel drijven de twee weeskinderen op golven van bruine suikerstroop van ongeluk tot ramp naar het uiteindelijk geluk, dat nog lang niet in zicht is. Zitten die twee moderne meisjes in de zaal aan één stuk pret te hebben, omdat ze zich verheven voelen boven de sentimentele fondant met suiker van de Twee Wezen. Maar op de rij voor hen zit een juffrouw te snikken, alsof ze zoëven voor het eerst van de verwoesting van de Tempel heeft gehoord. Hoort ze het gegichel van de meisjes. Draait ze zich woedend om. Zegt ze met dikke tranen in de ogen:

‘Hoe kan men iemand z’n avond zó versjteren?’

In datzelfde theater aan de Franselaan speelt de grote Louis in een nooit eindigende reeks voorstellingen ‘De Kroeg’ van Zola. De bewoners van de buurt laten voor één pekel-augurk met plezier tien borrels staan, maar misschien kunnen ze juist daarom van de delirium-scène nooit genoeg krijgen.

Thuis spelen ze de grote scène na. Met meer dramatische harts-tocht dan Bouwmeester ooit zal bezitten.

‘Ratten – ratten – ratten – ik zie niets dan ratten.’

Is er altijd wel een nuchterling in de huishouding, die zegt:

‘Moet je een kat nemen.’

Maar een mens, hoe hevig aan de kunst verslingerd, kan niet altijd in loodzware dramatiek verzonken blijven. Hij wil ook wel eens een verzetje. De begerigen naar het lichte genre kunnen voor-aan in de Middenlaan terecht. Welk stuk dáár wordt gespeeld, de hoofdrol wordt altijd vervuld door een tweepersoonsledikant.

Een paar huizen verder is de Plantage Schouwburg...

Op het Frederiksplein glorieert ‘de Jonge Hertog’ in het Paleis

voor Volksvlijt; en in het Rembrandttheater op de Botermarkt zingen 'de Dollarprinsessen' zó luid, dat hun gekweel in alle ateliers en diamantslijperijen naklinkt.

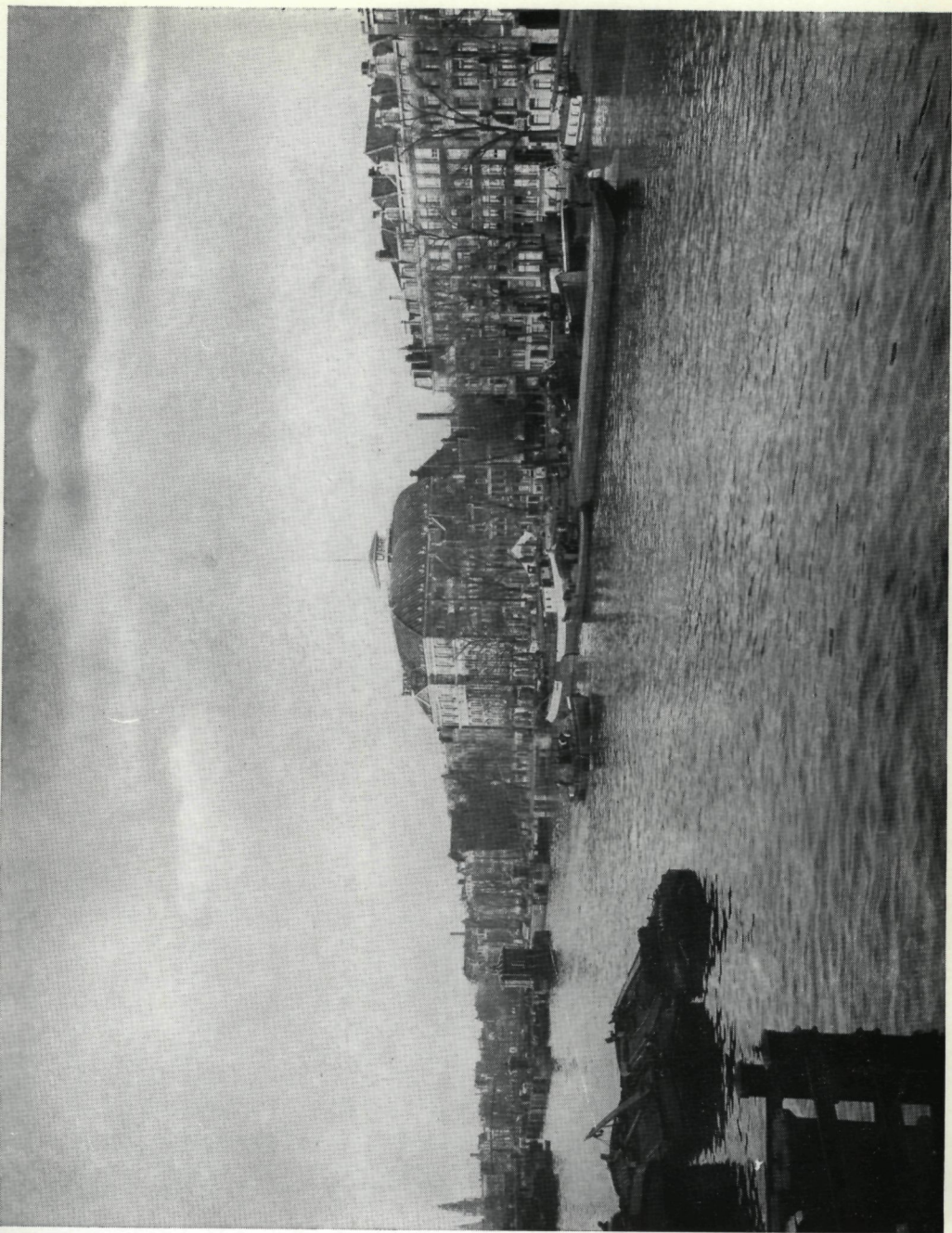
Dat benne de Dollarprinsessen
Die meissies miljoe-oe-oe-nen waard
Hun gouddorst is niet te lessen
Zij brengen het gelu-u-u-k op aard'
Zij laten aan iedereen voelen
Dat ze de schoonsten zijn op aard'
Dat benne de Dollarprinsessen
Meisjes miljoenen waard.

In de zaal in de Amstelstraat (die ouderwetse mensen koppig 'Salon des Variétés' blijven noemen) zingen Louis Davids en Margie Morris en Nap de la Mar maakt schizophrene grapjes in de revue:

'Voor wie zijn de vissies in het water? Voor het Kapitaal. Voor wie zijn de vogels in de lucht? Voor het Kapitaal. Maar de vissies in het water zeggen, dat ze d'r óók willen zijn voor Jan de Werkman en wat zeggen de vogeltjes in de lucht? De vogeltjes zeggen: 'Het kan ons niet schelen van wie we zijn. Als wij maar te bikken hebben', zeggen de vogeltjes.'

Verderop in 'Flora' ceremoniemeestert Leon Boedels, met hoge hoed en geklede jas, als een koetsier op zijn vrije dag. Speenhof streelt met zijn linkerhand zijn baard en zijn rechter aait over de gitaar.

En toen ze op haar sterfbed lag
Stuurde hij blomme'
Je zou zo'n vent verdomme'
Hem eeuwig potverdomme'

De Amstel met 'Carré'

Het Rembrandtplein met het Rembrandttheater

'Flora' en 'Panopticum' in de Amstelstraat

Aan de overkant bij van Lier in het Grand Theater spelen ze alle stukken van Heijermans en 'De Vrijbuiters' van Hans Martin en 'De Generale Repetitie van een Kostbaar leven'. De suppoosten lopen er statig rond met zwarte ministersteken.

Zegt iemand tegen de juffrouw achter het loket:

'Waarom geeft U me nou zo'n sof-plaats. Bovenste zijgalerij helemaal vooraan bij het toneel. Daar kan ik toch geen steek zien.'

Zegt Raatje Snippie:

'Ik zal de suppoost vragen of hij bij U in de buurt blijft staan. Kan U de hele voorstelling *zijn* steek zien.'

In 'de Karsseboom' spelen op zaterdagavond twee orkesten tegen elkander in. Voor het ene staat kapelmeester Stockfleth gymnastiek te doen met zijn kapittelstokje in de hand. Voor het andere zwaait Lanfredi de maat, Lanfredi, die zijn bakkebaardjes halverwege laat groeien, alsof het tochtlatjes zijn. De buurt is verdeeld in twee kampen. In het ene wordt Stockfleth vereerd, in het andere verguisd. De bewoners van de buurt noemen het café Sjemou Benegijgem, wat een lichte verbastering is van de oude rechtsregel Sho Mou'Ang Bein Agijgem ('Hooft de geschillen tussen Uw broederen' of te wel: Gij moet beiden aanhoren. Deut. I:16). Mannen, vrouwen en kinderen pronken er breed uit achter hun kopjes koffie. Onder de tafel smikkelen ze stiekem boterkoek uit trommeltjes. Eigen gebak valt verre te preferen boven vreemd 'geklatsj' (geknoci). Iedereen kent iedereen. De mannen praten gewichtig over negocie en over de prijs van partijtjes diamantpoeder. Als ze geen stof meer hebben voor zakelijke gesprekken wegen ze de kansen van Sam Kingsley, de bokser, tegen Roewie Kool uit de Vissteeg. De vrouwen deinen weg op golfjes van gevoel, als Boris Lensky, de viool aan de kin, met smeltende streek en afwezige blik, de Serenade van Tocelli speelt...

Die sentimentele melodie hoorde bij gaslicht en rijtuigen op gummi-bandjes en bij de rustige rust van een wereld, die niet meer uit eigen ervaring wist wat het betekent gevaarlijk te moeten leven. Die rustige wereld zakte in elkaar. Eerst verdween het Paleis voor Volksvlijt in de vlammen, daarna brandde Flora uit. De Karsseboom werd een veilinggebouw, de schouwburg in de Franselaan een drukkerij, het Grand Theater viel in puin, het theater in de Middenlaan degenereerde tot een bioscoop.

De mensen uit de buurt werden weggejaagd en hun huizen leeggeroofd. Toen ze leerden wat het betekent, gevaarlijk te moeten leven, kwam de les te laat. Maar soms op een vroege ochtend in de herfst als een ijle mist de contouren van de stad vervaagt, komen de schimmen uit hun vergeten graven. Ze zijn terug in hun oude buurt.

Op zondagmorgen in de donkere vroege begint de markt. David Bezemer en zijn knecht sjouwen schreeuwerig met planken en schragen. In het vale licht van de aanbreekende dag staan de lege kramen als spookachtige galgen op een knekelveld. De kooplui zitten nog bij Vega in het Koffiehuis, hun dikke jassen aan.

Tegen half tien komen de eerste klanten aandrentelen. De Zondagsmarkt is een kruising van een gewone weekmarkt en een jaarmarkt. Een reusachtig warenhuis, in de breedte uitgelegd. Als een poliep spreidt het zijn tentakels uit over de volle lengte van de Joden Houttuinen, de Oude Schans, de Uilenburger- en de Batavierstraat, het Zwanengrachtje en alle steegjes en slopjes.

Wie van de Haarlemmerpoortbuurt komt, vindt de hoofdingang aan het Zwanengrachtje. Entree bij de afdeling: oude rommel. Alle weggeworpen spullen van een heel werelddeel bereiken langs onnaspeurlijke wegen het eindpunt van de reis: het grachtje aan de huizenkant.

Paleis voor Volksvlijt op 't Frederiksplein

De Zondagsmarkt
Op het Waterloo plein

Halfsleetje zit er filosofisch achter de onwaarschijnlijkste hoop oud roest, die het toeval ooit bij elkaar bracht. Hij is nagenoeg blind. De hele week druilt dit molletje in zijn loodsje in de steeg. Wacht op leveranciers. Vinden de jongens uit de buurt ergens een brok van een oude fiets.

‘Halfsleetje, wat geef je er voor?’

‘Twee centen.’

‘Kan het geen drie worden? We zijn met ons zessen. Is precies een halfje de man.’

‘Twee centen en geen rooie penning meer.’

‘Verkocht.’

Kippig Halfsleetje koopt en sloopt alles. Hij sorteert afval. Moertjes apart. Precies ingedeeld op maat, dikte en kwaliteit. In een ander flesje de schroefjes. Kogellagertjes in een houten tonnetje.

Op zondag ligt dat afgeleefde spul voor iedereen te kijk en te grijp. Wie een oude fiets bezit van solide Duitse makelij met ingewikkelde klokkelagers in plaats van moderne Engelse cranks, kan gerust de hele wereld binnenste buiten keren, nergens zal hij een vervangings-onderdeel vinden. Halfsleetje behoeft de kapotte fiets alleen maar te voelen.

‘Asjeblijft. Geeft U mij maar een dubbeltje. Bent U ook weer geholpen.’

Aan de andere kant staan de kwakzalvers. Dokter Herman praat zijn patiënten het geld uit de zak. Hij overdondert hen met de smetteloze witheid van zijn katoenen jas. Van hun rheumatische pijnen weet hij alles wat zij graag willen vergeten. Wie een kwartje bezit kan het bij hem ruilen voor een spanen doosje met vettigheid. Hij verkoopt niets. Hij geeft geneesmiddelen cadeau. Het kwartje dient ter dekking van de onkosten. Zijn eigen drijf-

veer is de leniging der menselijke smarten, in het bijzonder de pijnen, die ontstaan door ophoping van urinezuur in de gewrichten, galvorming in de knieën, leewater, dat op het hart slaat en knobbelijcht in andere delen van het menselijk lichaam, die hij niet bij name zal noemen, omdat er teveel kinderen om zijn stalletje staan. Dokter Herman maakt er geen geheim van, dat zijn medicijn reuzel als basis heeft en verder cajeputolie bevat en een scheutje jenever en een aftreksel van baaien borstrokken. Maar er zit ook nog één mysterieus bestanddeel in en dát is nu het geheim van de dokter.

Vertelt hij:

‘Mijn hele familie gebruikt het, en dat vind ik onder ons gezegd en gezwegen, het grootste mirakel. Maar nou zal ik jullie een ander mirakel vertellen. Onlangs krijg ik zelf rheumatiek. Hier in die eigenste linkerarm van me. Ik kon hem niet meer optillen. Ik naar de dokter. ‘Bestralen’ zegt de weledelzeergeleerde heer. Maar bestralen helpt niet. ‘Ga naar een specialist’ zegt een andere dokter. Ik naar de professor. Die bekijkt me. Hij telefoneert met mijn hart. Hij klopt op mijn borst en op mijn rug. Zegt hij eindelijk: ‘Je bent kerngezond. Ik krijg vijf en twintig gulden van je.’ Ik geef hem die gele brief, maar de pijn in mijn arm blijft. Hij schrijft potjeslatijn op een stuk papier. Asjeblijft, een tientje voor de apotheker. Maar ik kan mijn arm nog steeds niet verroeren. Zegt mijn vrouw op een nacht tegen me: ‘Weet je wat jij moet doen? Je moet een beetje van je eigen verrottigheid op die arm smeren.’ Ik zeg: ‘Je bent mesjogge. Die rommel is voor mijn klanten, niet voor mij. Denk je, dat Snatager van zijn eigen taartjes nasjt?’ Maar hoe gaan die dingen als je pijn hebt en als je tegen de Westertoren wil opklimmen om er van af te komen? Op een avond geef ik mijn vrouw haar zin. Ik smeer die rommel

op mijn eigen arm en zowaar ik hier voor jullie sta, de volgende dag is de pijn over. Controleer zelf maar, hier, deze arm, die ik niet kon verroeren... ik kan hem weer gewoon bewegen. Kost maar één kwartje gelds.'

Naast dokter Herman staan de twee broers, Jacob en Marcus. De ene is specialist in de bestrijding van kiespijn. De andere heeft zijn leven lang likdoorns bestudeerd.

Het geheim van het geneesmiddel tegen likdoorns is voor de leek wel te ontraadselen. Het is een pijnstillend zalfje. Maar de uitwerking is even goed frappant.

'Doe je schoen uit, meester.'

'Jawel.'

'Doe nou je kous uit.'

'Die heb ik al uit.'

'O, ik dacht, dat je de kous nog aan had.'

Smeert Jacob het zalfje op de pijnlijke plek.

'Nou even de medicijn laten inwerken. Kom nou maar hier; de pijn is weg.'

De dokter gaat met schoenen en al en met zijn volle gewicht op de ontblote likdoorn staan. De patiënt blijft lachen. Die voelt niets.

Mysterieuzer dan het middel tegen likdoorns is het preparaat van zijn broer. Het kiespijnpoeder wordt in water opgelost en vormt dan een melkachtige vloeistof, die in de mond van de lijder dikker wordt.

'Goed gespoeld?'

Marcus springt lenig van zijn stalletje. Rukt de pet van het hoofd van een jongen. Die pet houdt hij de patiënt voor.

'Spuug maar uit.'

Zoekt Jacob met een glinsterend pincet in de brij.

'Asjeblieft. Hier zijn de kiespijnbacillen. Uw pijn is weg, waar of niet?'

'Verdomd, ik voel niks meer. De pijn is weg.'

De kiespijnbacillen zijn voor iedereen duidelijk zichtbaar. In de verte lijken ze op draadjes of vezeltjes van een prei.

Aan het uiterste einde van de Oude Schans, vlak bij de Malle Jaap, zingen de straatzangers hun luidste lied. Manke Bram begeleidt zichzelf met trekpiano en rinkelboom.

Bonnot, die autobandiet

Die in Parijs het leven liet

Met zijn vrienden Garnier en Garnet

Hebben ze saam menig kraakje gezet.

Daarna komen de sentimentele liederen, de oude, altijd boeiende drama's:

Zoent hij haar voor de eerste keer

En dan fluistert zij zacht

Vent, dat mag je niet doen

Ik vertrouw, dat je wacht

Maar hij zoent haar weer

En dan voelt hij haar beven

En dan weet hij niets meer

't Is de lente van 't leven.

Naast Bram staat Moos, de Boeienkoning. Hij laat zich met ketting, kabeltouw en hangslot kromsluiten. Omdat geldelijke bijdragen niet wettelijk verplicht zijn, wordt elke gever uitbundig gewaardeerd. Moos looft vijf en twintig gulden uit, te betalen aan iedereen, die hem zó kan boeien, dat hij zich niet binnen drie minuten kan bevrijden. Alles is geoorloofd. Platte steken, paalsteken,

platte worpen, mastworpen, Turkse knopen en kettingslagen. Twee en vijftig weken per jaar probeert steeds dezelfde man, vele malen op één zondagochtend, die vijf en twintig gulden in de wacht te slepen. Zijn vriendschap met Moos lijdt niet merkbaar onder deze vergeefse wedijver want ze worden dikwijls gezien, samen een biertje drinkend.

In het achterste stuk van de Joden Houwtuinen werkt Jaap-met-de-koek. De koek is een alibi, in waarheid verkoopt Jaap loterijlootjes in een particuliere verloting, waarmee hij hartstochtelijk alle bestaande wetten overtreedt. De prijzen zijn doorgewoon harde guldens en rijksdaalders, die in snijkoeken zijn verborgen. Elke keer als alle lootjes zijn uitverkocht, vindt de trekking plaats. De goklustigen kunnen op de uitslag wachten. Maar dienders lusten geen snijkoek. Hun afkeer is zo groot, dat zij het publiek willen beletten koeken te winnen. Als de uitkijkers seinen, dat er te veel dak op het huis is, smijt Jaap alle koeken in een broodmand en verdwijnt door een zijstraatje. Soms zijn de lootjes dan nog niet allemaal verkocht. Gaat de trekking niet door. Zijn de lotenbezitters de dupe. Kan Jaap dat helpen? Welnee. Dat komt er nou van als de Staat der Nederlanden zich rauwelijks mengt in het particuliere initiatief.

Maar aan diezelfde machtige Staat der Nederlanden dankt Mark de Laarzenkoning zijn nering, die hij uitoefent vlak voor het huis, waar hij vrouw en twaalf kinderen fatsoenlijk groot brengt in een tweekamer-woning, recht tegenover de koeienstal van Woudenberg. Eenmaal per jaar koopt Mark in Woerden van het Rijk indrukwekkende partijen aftandse, door iedereen verworpen militaire schoenen. Hij is de grote klant van de Koningin zelf. In Amsterdam sorteert hij die Himalaya van oud leer zorgvuldig. Hier

schoenen waarvan alleen het bovenleer nog draaglijk is. Daar kooiers waarvan alleen het binnenwerk gaaf is gebleven. In een pothuis aan het Markenplein flikt hij met zijn knechten uit vijf paar afgekeurde één paar redelijk-draagbare schoenen. Op zondagmorgen liggen die opgekalefaterde trappers in de Houttuinen te koop.

Wat doen de mensen met oude schoenen? Waarom zou iemand die gammele sigarenkistjes kopen? Ook daarvoor zorgt de Staat der Nederlanden. De Koningin laat soldaten, die afzwaaien, hun spullen thuis bewaren. Dat is veel goedkoper dan al die broeken, jassen, kepi's, koppels en schoenen elke keer op te slaan in dure magazijnen met hoge officieren voor de administratie.

Maar hoe is de praktijk des levens? Vader heeft schoenen nodig. Zegt moeder:

'Waarom gebruik je niet zo lang die dauwtrappers van het leger, totdat we bij tijd en wijle een beetje ruimer in het geld zitten. Die schoenen staan toch maar te beschimmelen in de kast.'

Draagt vader dus de schoenen van de Koningin totdat ze volkomen versleten zijn. Dág schoenen.

Maar dan roept de Staat (alweer de Staat!) de afgezwaaiden op voor herhalingsoefeningen. Ze moeten 'speksie maken'. De jas, de broek, de kepi tonen. En de schoenen, die lang geleden aan de vuilnisman zijn meegegeven. Nou en *die* schoenen koopt Jan de Soldaat dan op zondagmorgen bij Mark de Laarzenkoning. In de biologie zou men zeggen: een voedingsketen.

De zondagsmarkt is een mannenmarkt. De vrouwen bezitten geen belangstelling voor moertjes en boutjes, noch voor likdoorns en kiespijn bacillen. Terwijl de mannen tussen de kraampjes van de Houttuinen schuifelen, hebben hun vrouwen haast om op de Sint Anthoniebreestraat te bezwijken voor de verleiding der uit-

stalkasten. De loksters en lokkers, de stoepiers en stoepeuses staan voor de deuren te lonken. Binnen praat de weelde van zijden stoffen, wollen lappen en soepele crêpes. In de volte van de winkels slingeren handige verkoopstertjes de losse lappen rondom de koopsters, mouleren handig en haastig een zweem van een japon. Zeggen ze:

‘Mevrouw, die stof staat U als geschilderd.’

Omdat er geen mannen bij zijn, durven de verkoopsters de toekomstige klanten de waarheid te zeggen, maar zij blijven altijd voorzichtig, diplomatiek en behoedzaam in hun woordkeus.

‘Mevrouw, ik verkoop U graag, daar niet van, maar neemt U van mij één raad aan, neem niet zo’n rode kleur. Bij Uw haar hoort een stof, die meer afsteekt, zal ik maar zeggen. Een stof, die lichter is, als U begrijpt wat ik bedoel.’

De zondagsmarkt is verdwenen. Er is zelfs geen poging ondernomen om de markt te doen herleven. Zij zou toch niet zijn gelukt. In de Houttuinen en op de Oude Schans staren de huizen met uitgestoken ogen naar de lege straten. Uilenburg is afgebroken, de Batavierstraat is niet meer te vinden. De oude Vissteeg is aan één kant alleen maar een muur. Daarachter ligt het Waterlooplein. ‘Het plein is ook niets meer’ zeggen de mensen. ‘Ze moesten daar ook maar een eind aan maken.’ Ze gáán er een eind aan maken.

Maar zolang er nog een paar kramen van het oude Waterlooplein over zijn, schuift het verleden over het heden heen.

Laat de geleerde economen maar rustig beweren, dat de openbare markt op plein of straat langzaam maar zeker wordt verdrongen door het warenhuis, dat eigenlijk in zijn eentje een weelderig overdekte markt is... één uurtje-op het Waterlooplein en diezelfde

weledelzeergeleerde heren komen tot de conclusie, dat ze gelijk hebben, in theorie. Maar de markt is onsterfelijk, in de praktijk. Zegt een wijs oud vrouwtje:

‘In een winkel, waar je groene erwten haalt, moet men geen parapluutjes kopen.’

En daarmee heeft zij, wat háár betreft, het probleem ‘De Bijenkorf’ uit de wereld geholpen.

Maar het *kan* gebeuren, dat er toevallig een grutterij op de flacon is gegaan. Hebben de jongens van het plein kans gezien voor een habbekras op een voorraadje peulvruchten beslag te leggen. Moet de Keuringsdienst onomstotelijk vaststellen, dat de leeftocht geen gevaar voor de volksgezondheid oplevert. Ja, en dan kan het gebeuren, dat op het Waterlooplein groene erwten te halen zijn. Parapluutjes zijn er altijd te koop.

Vraagt iemand aan een klant:

‘Koopt U altijd op het Waterlooplein?’

‘Altijd.’

‘Waarom.’

‘Omdat de mensen achter de stallen je kennen.’

‘Weten ze dan hoe U heet?’

‘Nee, dát niet. Maar ze kennen je toch.’

‘Hoe komt het dan dat ze je kennen?’

‘Omdat ik altijd op het Waterlooplein koop.’

Er zijn eigenlijk drie Waterloopleinen. Het eerste strekt zich uit van de Zwanenburgwal, voorbij de Houtkopersdwarsstraat (de Vissteeg) tot vlak bij de Mozes en Aäronkerk. Hier staat de openlucht-confectionair, die niet behoeft te adverteren, dat het bij hem toch nog voordeliger is, want de klanten komen op de prijs en de kwaliteit af. De costuums zijn gesneden naar de mode van gisteren, maar de prijzen zijn niet vast.

'Is dat een goed costuum, koopman?'

'Meneer, dat verslijt U in Uw leven niet meer.'

'Vindt U het jasje niet wat wijd?'

'Het zal U nog wijer worden, meneer.'

Behalve de betrekkelijke onverslijtbaarheid, die in dit niet geheel ondubbelzinnige antwoord wordt uitgedrukt, bezitten de costuums van het Waterlooplein de raadselachtige eigenschap, dat ze precies passen, zolang de koper binnen de tovercirkel blijft, die de welsprekende koopman om hem heen trekt. Thuis blijkt soms, dat de mouwen een paar centimeter moeten worden ingekort, dat de rug moet worden ingenomen, dat de schouders moeten worden gelicht, dat de zakken een halve decimeter naar boven moeten worden opgeschoven en dat de knopen een eindje moeten opschikken, maar naald en draad en vingerhoed, bij ons op de naaischool gaat het goed.

Op dit ordelijkste der drie Waterloopleinen is ook het schoenenmagazijn gevestigd.

'Koopman, dit zijn allemaal tweedehandjes, hebt U geen nieuwe schoenen?'

'Hooft U eens meneer, wie zó precies kijkt houdt het bij geen leverancier uit. Hoe kunt U zo onnozel zijn? Als U nieuwe schoenen koopt, moet U een sloot geld neertellen. En wat krijgt U voor Uw kostelijke geld? Kakhielen. Branderige voeten. Nieuwe schoenen moeten worden ingelopen. In de schoenen van vandaag-de-dag zit geen millimetertje rek meer. Alles wordt precies uitgezuigd. U moet de spiegelruiten van Presburg betalen en de juffrouwjtjes achter de toonbank. Waarmee betaalt U? Met likdoorns, hamertenen en eeltknobbels. Maar als U bij mij nieuwe schoenen past, en ze passen, nou dan passen ze ook meteen voor goed, voor eeuwig en altijd.'

De grootste verlokking gaat uit van het tweede Waterlooplein, dat van de Mozes en Aäronkerk tot aan de Blauwbrug loopt.

Twee mannen hebben een stuk muur tussen zich in op de keien gezet. Een bonk dubbelsteens, dat eeuwen geleden met rogge werd gemetseld. Aan de vlakke kant zitten zestien antieke tegels. Ze hebben een handzaag tussen zich in en precies achter de tegels gaan ze rits-rats de zaagtanden door de rogge duwen. Ze zagen de tegels schóón van de muur af. Komt er morgen of over een jaar iemand op het plein:

‘Wat kosten die tegels?’

En via vele tussenstations belanden die tegels dan weer ergens in een antiekwinkeltje, totdat een rijke Amerikaan ze meeneemt, zesduizend mijlen ver naar de andere kant van de wereld. Ook voor tegels is het leven een kringloop.

Avontuurlijke klanten storten zich op de boekenstalletjes. Er zijn boeken, die netjes naast elkaar op hun buik staan, de ruggetjes naar boven. Meters boeken. Kosten een gulden per stuk. Veel prikkelender tot avontuur zijn de bergjes boeken, de flodderige stapels, die luk-raak op elkaar zijn gekwakt. Iedereen mag er in grabbelen en graaien. Een dubbeltje wat je er uithaalt.

Een greep op goed-valle-het-uit. Derde deel van Streckfuss: ‘Wereldgeschiedenis’ vertaald door Ter Haar. Een van de vier en twintig delen. De andere drie en twintig zwerven door de diaspora. ‘Geschiedenis des vaderlands’ door Johannes de Liefde. Een hand graait een geel boek met rode opdruk te voorschijn. ‘Le livre de l’amour de l’orient’. De man laat het boek meteen weer vallen. Frans is aan hém niet besteed.

Het derde Waterlooplein ligt vlak voor de Mozes en Aäronkerk. De standwerkers werken hier stand. Er zijn ‘zwemmers’, dat zijn kooplieden, die op de straatstenen midden tussen de kopers met

brede armzwaaien hun waren aan de man praten. Er zijn 'hoogwerkers', die boven hun stand standwerken, boven op een stoel of een geïmproviseerd podium. Dit is ook het oord der culinaire geneugten. Roomijs in alle kleuren van de regenboog en alle smaken van de chemische fabriek. Warme chocolade of kippenbouillon van echte kippen, zure augurken uit de pekel of de wijn-azijn, gestoomde en gerookte makrelen, zoute zalm in plakjes of blokjes en verder alles wat zoet, zout, hartig of verkwikkend is. Snoepende kinderen spelen krijgertje tussen de stallen...

In de dagen voor Het Grote Ongeluk was hier op het Waterlooplein een speeltuin voor de kinderen van Zwanenburg, Uilenburg, Rapenburg, Vlooienburg en Marken. Die schapen waren medeplichtig aan de internationale plutocratische samenzwering tegen 'das ewige deutsche Wesen.' Maar als het gejoel van snoepende kinderen tussen de kramen weerklinkt, kost het geen moeite zich voor te stellen dat de jeugd, voor welke eens die speeltuin werd gemaakt, nog leeft.

De jeugd tussen Waag en Weesperstraat vermaakt zich met dezelfde spelletjes als de jongens en de meisjes uit de Pijp of de Jordaan.

De jongens spelen bok-sta-vast en roepen:

'Hawang-jeé en zuuuurie-jeé'

Als ze schuilhokje-met-verlos spelen hindert het hen niet merkbaar, dat hun verlosser Moos heet.

De meisjes bikkelen op de blauwe stoepen.

'Stoof staande mietje.'

Ze springen touwtje met een on-logische nadruk op de wijs voor de dubbele sprongen:

Gisteravond

Liep ik

op

de Dam

En *raad* eens

Wie ik *tegen* kwam...

De meisjes hebben hun eigen aftel-liedjes en afkomst noch be-
woordingen hinderen in het spel:

Wij zijn arme, arme, arme, armen

Maria, Jozef, Marijetta

Wij zijn arme, arme, arme, armen

Marijet.

Zo er al specifiek Joodse kinderspelen bestaan, worden ze in Am-
sterdam niet gespeeld.

Toch zijn er karakteristieke verschillen tussen de jeugd dáár en de
jeugd hier. Voor de kinderen in de oude buurt geldt een langere
leerplicht. Langer per dag dan altijd. Ze zingen een spotlied, dat
elders in de stad misschien wel wordt gekend, maar dáár wordt de
spot niet begrepen.

De Jodenschool is een kippenhok

Hoezee

De meester slaat er met een stok

Hoezee.

Joodse schooltjes zijn over de hele buurt verspreid. Er is een grote
school vooraan in de Rapenburgerstraat en nog een paar kleintjes
verderop. Er zijn er twee op de Keizersgracht en eentje op de
Snoekjesgracht.

In al die lokaaltjes leren de kinderen het Hebreeuwse alfabet zin-
gen met een licht Amsterdams accent.

'Ollef, beis, gimmel, dolled, hei, woof, zojen, ges tes, joet.'

Ze beginnen al op vroege leeftijd, want jong geleerd is oud gedaan. De simpele dreunen, waarmee ze eenvoudige baraches (brooches, gebeden) afjakkeren, vergeten ze hun hele leven niet meer.

Van de Hebreeuwse grammatica leren ze niets of nauwelijks iets. De gebeden en de stukken uit de Thora vallen voor hen uiteen in groepjes klanken, die steeds weer equivalent zijn aan Nederlandse woorden.

'Baroeg... geloofd... Ato... zijt Gij... Adenom... Eeuwige... elouheinoe... onze God... melech... koning... hongoulom... van de wereld... hamoutsie... die laat voortkomen... lechem... brood... min ho-oretz... uit de aarde...

Als ze leren: wa-awaattem meheiro, zegt de meester: 'En gij zult spoedig verloren gaan.' Maar zij verstaan: 'En gij zult spoedig naar Flora gaan' en zó blijft deze tekst in hun geheugen hangen. Nog voordat ze wegwijz zijn in de Nederlandse taal en het leven voldoende kennen, om te weten wat het boek bedoelt, wanneer het discretelijk gebiedt een gebed uit te spreken 'na het verlaten van een zekere plaats', weten ze, dat ze 'asjer jotsar' moeten zeggen en hun handen dienen te wassen, wanneer ze van de W.C. gebruik hebben gemaakt.

Ze weten, dat melkspijzen en vleesspijzen niet door elkander mogen worden gebruikt. Ze vinden het een deel van de natuurlijke orde der dingen, dat moeder in de keuken twee soorten pannen heeft en twee soorten messen en twee soorten vorken en lepels. Hen behoeft niemand te leren, dat dit 'vleeskosse'- en 'melkkosse'-gerei niet door elkaar mag worden gebruikt.

Als ze op straat een stukje papier vinden, waarop Hebreeuwse letters staan gedrukt, lopen ze naar het Meyerplein, waar in de muur van de 'sjoel' (Synagoge) een soort brievenbus is gemaakt.

De Shemha Maotz bak (bak voor de Heilige Naam), of zoals zij zeggen: de sjeimmetzbak. Hebreeuws schrift is heilig. Het wordt gedrukt met 'kosjere' inkt. Wie per ongeluk een gebedenboek uit de hand laat vallen, moet het kussen, als smeekte hij het boek om vergiffenis. Wanneer dus een stuk papier met Hebreeuws schrift in de goot ligt, dient deze zonde te worden beëindigd in de sjeimmetzbak.

In de buurt wonen vrome gezinnen naast families, die klokvrij zijn. Ten aanzien van de godsdienst en het eigen Joodse leven zijn de bewoners in toenemende mate onderhevig aan centrifugale invloeden. Maar een mystieke band blijft hen allen binden en de jeugd, vrij of vroom, is geheel verzonken in het mysterie. De jongens en de meisjes zijn gevangen in de geheimzinnigheid van vrome legenden.

'Als de koster van de sjoel op vrijdagmiddag de deuren moet openmaken, klopt hij eerst aan. Dat wil God zo. Er is een koster geweest van de Portugese sjoel, die heeft op een keer vergeten aan te kloppen. Toen hij in de sjoel was, is hij dood neergevallen. Toch wel een bewijs, dat God bestaat.'

De jeugd is met heilig ontzag bevangen voor de rabbijnen, die de faculteit bezitten zieken gezond te maken. Hoe? Door de naam van de zieke te veranderen.

'Bij onze burens, je weet wel bij Bolle, was een meisje ziek. Gretha heet ze. Alle dokters van de hele stad zijn er bij geweest, en ook de professor en allemaal hebben ze gezegd, dat er geen kruid tegen gewassen was. Toen is Akiba Frank gekomen en die heeft haar gebensjt (van benir = bidden, zegenen). Hij heeft haar de naam afgenomen en haar een andere naam gegeven, een naam uit de Thora en hij heeft haar ook van haar ouders afgenomen en aan een andere vader en moeder gegeven, nou ja, niet echt natuurlijk,

want ze is gewoon bij haar vader en moeder thuis, maar voor de malgemowes (mal-ag ha Mowes = de engel des doods) is het nou een heel ander kind en nou is ze weer gezond en gaat gewoon naar school.'

De Joodse schooltjes eisen de tijd op tussen de uren van de 'maatschappelijke school', zoals het openbaar onderwijs wordt genoemd. Als om twaalf uur de bel luidt, rennen de kinderen, pakjes brood in de hand weg:

'Meester we hebben haast, we moeten naar 't jode.'

Tegen de tijd, dat hun Bar Mitzwah (Kerkelijke meerderjarigheid) nadert gaan de jongens zich voorbereiden op de plechtigheden, waarmee hun dertiende levensjaar wordt bezegeld. Ze leren moeizaam een stuk van de Thora uit het hoofd. Dan worden ze in een conventioneel pakje gestoken met een rond hoedje op het hoofd. Staande op het altaar reciteren ze het geleerde voor de hele Kahilla (gemeente).

Dan zitten moeder en alle tantes op de vrouwengalerij achter het hek. De vrouwen gaan meestal driemaal in hun leven naar de synagoge, om 'chassene te doen' (trouwen) en eenmaal na een bevalling en nog eenmaal als hun zoon Bar Mitzwah is. Dat is voor een moeder de grootste simcha (vreugde).

Als het Paasfeest nadert moeten alle huizen worden gereinigd. Het gezuurde brood moet worden opgeruimd. Symbolische herinnering aan de Uittocht. De jongens stoken vuurtjes op het pleintje. Het moet van het Rabbinaat en het mag van de politie. Komen de vrome mannetjes en de vrouwtjes met hun pieuse pruikjes op:

'Hier jongetje, verbrand dat voor me. Krijg je een cent.'

'Zoveel brood verbranden voor één cent? Kost minstens vier duiten (twee en halve cent.)'

‘Oi, oi, oi, wat worden de tijden duur. Ik zal er een cent bij doen.’
‘Goed voor twee centen, omdat U het bent. Maar vertel het niet verder, want de prijs is eigenlijk vier duiten.’

De hele buurt ruikt naar de prikkelende walm van de vrome paasvuurtjes. Met het gezuurde verdwijnen acht dagen lang de ruzies, de nijd, het gesloof en gezwog. Acht dagen lang eten ze matzes. Voor de jeugd tussen Waag en Weesperstraat bestaat alle historie uit zeven woorden:

‘Slaven waren wij. Volgend jaar in Jeruzalem.’

*Slaven waren ze, slaven van Pharao, totdat ze uittrokken uit het land der onderdrukking. Maar slaven waren ze gebleven in de kleine woninkjes en hun armoedige bestaantjes. Omstreeks 1900 was de bevolkingsdichtheid in de Joodse buurt ruim zevenmaal groter dan in de gehele stad en het aantal huizen, waarin besmettelijke ziekten voortkwamen veel groter, soms dertien maal groter dan elders.**

In de eenzame ochtend van de door-de-weekse dag wankelt Japie de Porder, nog half slapend, door de lege straten. Hij hoeft niet wakker te zijn om zijn werk te doen. De adressen van zijn vaste klantjes kent hij uit het hoofd. Zo groot is de geachte clientele tegenwoordig niet meer, bewounes (van bangawow-nouslinoe = door onze zonden. In dit geval: helaas). Toen de uitvinders de moderne goedkope wekker bedachten, hebben ze meteen Japie het droge brood uit de mond gestoten. Goedhartige mensen stoppen Japie af en toe een paar centen toe. Als hij die benefactors niet had, kon hij openlijk ‘sjnorren’ gaan.

De klanten van Japie zijn voornamelijk havenarbeiders. Die zijn

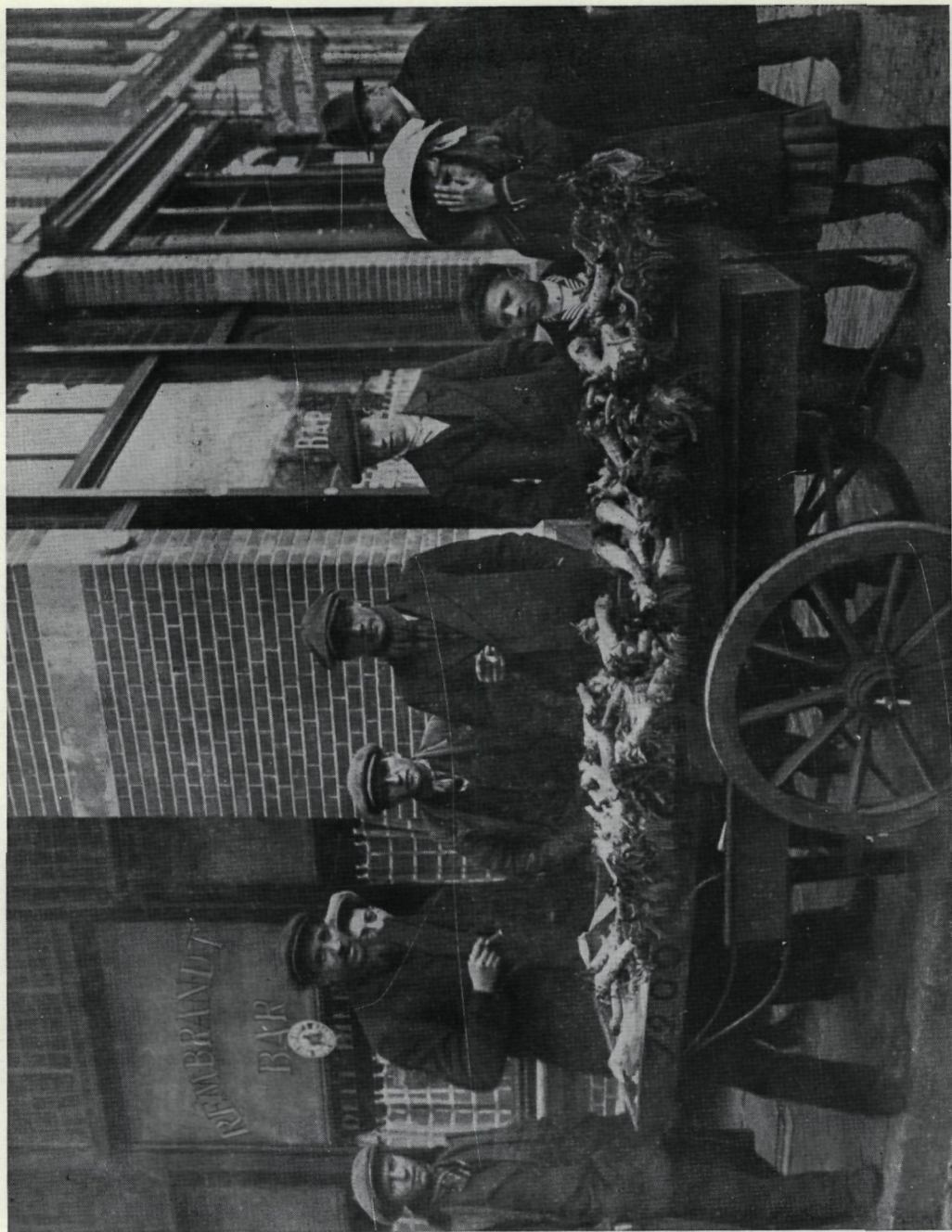
* Dr. H. J. Ringeling, september 1898.

'De Steeg', hoek Jodenbreestraat - Houtkopersdwarstraat

Matzes halen bij de Haan in de Valkenburgerstraat

Koopman met mierikwortels

aan hun existentie verplicht om vijf uur in de vroege aan het hek van de Handelskade anderhalf uur te blauwbekken. Komt de ploegbaas om half zeven uit zijn warme kantoor om volk voor vandaag te 'besteken'. Wie vooraan bij het hek staat heeft de meeste kans op een karwei van een dag. Ze dringen en vechten om door de machtige werkgever opgemerkt te worden. De mens, die werk zoekt, is de mens een uitgehongerde wolf. De ploegbaas heeft zijn sympathieën en antipathieën. Hij pikt de sterken eruit. Alleen als de haven stampvol ligt met schepen, die allemaal evenveel haast hebben om weg te komen, komen de niet-zo-ergsterken aan de beurt om de hele dag onder balen meel van vijf en zeventig kilo te lopen.

Wat doen die niet-zo-ergsterken, als ze om half zeven weten, dat ze aan de kaai vandaag geen riks zullen verdienen? Ze hollen naar de tram. Bij de karrebaas huren ze een handkar voor een kwartje per dag. Om half acht staan ze bij grossier Mok in de Houttuinen. 'Geef mij vandaag een kist sinaasappelen.'

'Wat doen de citroenen vandaag?'

'In appelen en peren is geen cent te verdienen. Ik denk dat ik het vandaag met bananen ga avonturen.'

Mok geeft crediet aan de venters, die de vijf gulden handelsgeld niet in de zak hebben. Ze zijn goud-eerlijk. Hij rekent geen rente. Hij is nog nooit aan iemand een cent tekort gekomen.

De Wandelende Jood duwt een handkar. Elke ochtend begint hij aan de volgende etappe in de zwerftocht over de wereld. Hij heeft zijn eigen vocabulaire. Geld ontvangen noemt hij 'leizen'. Als zijn ontvangsten de hoogte hebben bereikt van wat hij voor alle handelswaar heeft moeten neertellen, zegt hij:

'Ik heb kering.'

Wat hij daarna nog ontvangt is: rewogem, winst.

Zijn boekhouding opent 's morgens en wordt 's avonds afgesloten. Van afschrijving weet hij niets. Hij leeft van de ene dag in de andere. Het is eigenlijk een mirakel, dat hij zo blijmoedig en zo optimistisch is. Maar opgeruimdheid is hem aangeboren.

Elke ochtend weer-aan sjouwt hij naar de kade met de hoop in het hart dat nu toch eindelijk de legendarische dag is aangebroken, waarop ook hij bestoken zal worden met een karwei dat een hele week duurt en misschien ook nog wel nachtwerk zal opleveren. Elke ochtend rent hij van de kade naar de Houttuinen, met een greintje teleurstelling, omdat hij geen werk kon krijgen, en een kilo optimisme, wanneer hij berekent wat een kistje citroenen zou kunnen opbrengen, als hij het geluk heeft, dat, in de winter, een griep-epidemie iedereen naar bed jaagt met een ontembaar verlangen naar hete kwast, of, dat in de zomer een plotselinge hittegolf over de stad spoelt, die de prijzen van citroenen tot ongekende hoogte opjaagt.

Als er geen griep-epidemie uitbreekt en als de hitte-golf verstek laat gaan, sjouwt hij door de straten, eindeloos, eindeloos en laat hij zijn schorre roep opklimmen langs de gevels. Hij blijft hopen op het wonder, dat hem gedurende een paar dagen uit de geldzorgen zal helpen.

Hij heeft zijn particuliere primitieve warenkennis. Hij weet, dat er maar zeven soorten peren zijn: lizabonnen, bondelewies, vijgeperen, damperen, maagdeperen, kruideniertjes en suikerperen. Hij kent slechts twee soorten appels, altewetsje (ouderwetse) reindoren en ster-appelen. Er zijn drie soorten pruimen, gewone wijnpruimen, dubbele wijnpruimen, en schleiers. De sinaasappelen zijn te onderscheiden in appels met dunne schillen en appels met winterjassen.

De venters hebben hun eigen zangwijzen, die meestal vijftonig

zijn en duidelijk verwantschap vertonen met synagogale melodieën.

Een cent een mooooooooooot
Kokernoooooooooot

Als je niet eet
Dan ga je doooooooooood.

De venter is niet a-religieus, maar de strikte voorschriften van het Joodse geloof beperken zijn, toch al kleine zekerheid van bestaan, ondragelijk. Daarom heeft hij een liberale interpretatie van eeuwen-oude voorschriften gevonden, die de vrede des harten niet verstoort en hem, zo lang het lukt, uit de Bank van Lening houdt. Op zaterdagmiddag maakt hij zijn karretje met handel klaar voor de avondmarkten in de Dapperbuurt of elders. Daar staat hij bij het licht van een blikkerend-witte carbidvlam nog een paar guldens bij elkaar te schreeuwen.

Moe en afgemat komt hij 's avonds in zijn straat terug. Als 't van de vertering der venters moest komen, kon de kastelein van honger sterven. De Wandelende Jood met de handkar hangt niet in kroegen. Hij dankt God, dat hij 's avonds thuis kan zijn...

Het familieleven in de buurt is fors ontwikkeld. Wie het precies wil uitzoeken, komt tot de conclusie dat het geen familieleven is, maar een stamleven. Elke grootmoeder is het hoofd van een stam. Zij troont als een vorstin aan de familietafel. Zij hoort de kinderen aan. Zij spreekt recht. Maar niet zonder aanzien des persoons. Grootmoeder behoort immers zelf tot de stam. Zij heeft haar voor-oordelen; ze is ervan overtuigd, dat het voor-oordeel het beste oordeel is. De kinderen gehoorzamen haar, zij het niet altijd met gedweehheid.

De stammen beoorlogen elkander niet – Gott behuete. Ze leven in vrede en vriendschap naast en met elkander. Nu ja, vriend-

schap... een dood-enkele keer wil er wel eens een klein misverstandje ontstaan. Dan komt de vrede vanzelf in gevaar. Zo gaat het niet alleen in de buurt, maar in de hele grote wereld. Maar oorlog? Nee! Misverstand of geen misverstand, vriendschap of niet, vrede of *bonje*, de stammen moeten in één buurt met elkander leven. Ze moeten in de buurt trouwens ook ván elkander leven. Maar dat impliceert niet, dat iedereen bereid is onder alle omstandigheden met iedereen te spreken.

Zeggen ze:

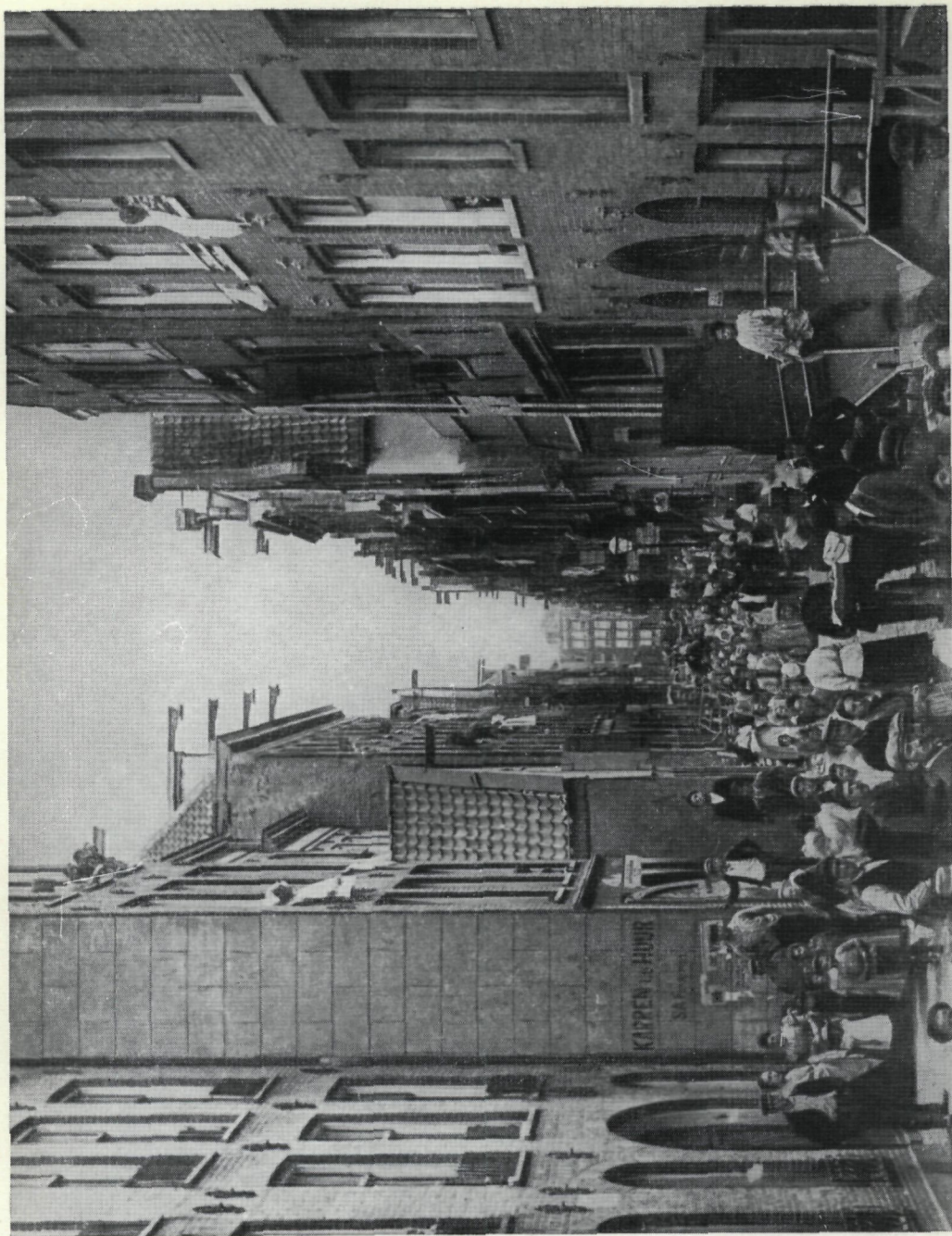
‘Moossie van Raatje is kwaje vrienden met Hartoggie van Golie. Ze spreken niet met elkaar.’

Wat de mensen in de buurt ‘kwaje vrienden’ noemen, zouden ze elders in de stad aanduiden met ‘goeie vijanden’, maar dan bedoelen ze hetzelfde.

Hoe het ook zij, Moossie van Raatje heeft ruzie met Hartoggie van Golie. Ze spreken niet meer met elkaar. Het is nu zaak van goede manieren, dat in elk geval de naaste familieleden van Moos en de naaste familieleden van Hartog in de rechte lijn en eerste graad, elkander eveneens voorlopig met de nek aankijken. Totdat de vrede is getekend. Niet, dat die naaste familieleden werkelijk bij de ruzie betrokken zijn. Waarschijnlijk weten ze nauwelijks wat de aanleiding tot de twist is. Ze oefenen meestentijds ook geen enkele poging tot bemiddeling uit. Wie aan mijn broeder komt, komt aan mij en daarmee basta. Zo’n vijandschap kan heel lang duren. Soms één jaar, soms dertig jaar; dat hangt minder af van het onderwerp van de twist en meer van de geaardheid der twistenden. Al die tijd spreken de directe vijanden elkanders naam niet uit, ook niet tegenover vreemden. Ze zijn kwaad op elkaar. Dus hebben ze elkander dood verklaard. Ze bestaan dus niet voor elkaar. Wie deze stijfkoppige eigengereidheid verklaart met ge-

De Valkenburgerstraat

Zondagmorgen vroeg in de Joden Houttuinen

voelens van haat, wraak, rancune of vergelding, begrijpt van de buurt en haar bewoners niet zo heel veel. Iedereen is er volstrekt van overtuigd, dat hij altijd gelijk heeft. En in elk geval dat zijn naaste familieleden altijd gelijk hebben. Dat gelijk belijden ze met een onbegrensd fanatisme. Hun wereld ligt in kringen om hen heen. Eerst komt hun eigen gezin. Eigenlijk is dat gezin de enige wereld, die ze kennen en erkennen. Hun naaste familieleden zijn hoogstens planeten. Ze behoren tot hetzelfde zonnestelsel, maar hun wereld is het niet. Andere families aan welke zij niet of nauwelijks geparenteerd zijn, behoren tot geheel andere melk-wegenstelsels.

Van Ptolomeus hebben ze nooit gehoord, maar ze zijn er rotsvast van overtuigd, dat *hún* wereld het middelpunt is van het heelal; en, dat alle andere werelden geschapen zijn voor *hén*. Daarom is een kleine vete tussen twee stammen in de buurt eigenlijk een kosmisch gebeuren.

Wanneer de onenigheid tussen de stammen naar buiten barst, wordt het kosmisch gebeuren voor de buitenstaanders een kosmisch gebeuren. Fanatisme is begripsvereniging in aanleg. Een uitslaande ruzie zorgt voor snelle groei van wat in de kiem altijd aanwezig is. Elk redelijk denken wordt dan tijdelijk stopgezet. Vanzelf komt een directe verbinding tot stand tussen emoties en mond. Remmen bestaan niet meer. Woordkeus, argumentatie en gebaren vormen de aller-individueelste expressie van de aller-individueelste impressies.

Het leven kent hoogtepunten, waarop elke twist te pletter loopt. Het kan zijn, dat de vete zo lang duurt, dat geen der vijanden meer weet waarom de oorlog is begonnen. Op zichzelf is dat echter geen reden tot het sluiten van vrede. Maar in elke familie doet zich wel een gebeurtenis voor, die door haar aard tot ver-

zoening noopt. Een bruiloft. Zegt de jongste tot de oudste der vijanden:

‘Feliciteer je met de bruiloft van je dochter. Laat ik maar de minste zijn. Per slot van rekening ben jij ouder dan ik.’

Of er is een begrafenis. Spreekt het vanzelf, dat de jongste als eerste in de rij de treurende vijanden gedurende de treurdagen opzoekt.

‘Verder geen leed, en laten we er maar een streep door halen.’

Het is eigenlijk wonderlijk hoe snel en soepel elke keer weer de verzoening tot stand komt. Er is niemand, die oude koeien uit de sloot gaat halen. Niemand voelt behoefte eens haarfijn en breed-uit op een vergiet te gaan uitleggen hoe en door wiens schuld destijds de ruzie is ontstaan. Goddank dat er weer ‘sholem’ (vrede) is.

Twee minuten na de verzoening zitten de vijanden van eertijds in druk gesprek met elkander. Ze moeten, ze willen elkander op de hoogte brengen van alles wat er in de wederzijdse families gedurende de vijandschap is gepasseerd. Als iedereen is bijgewerkt, is de vriendschap pas werkelijk bezegeld.

De felheid van de vete en de mildheid der verzoening zijn gemakkelijk te verklaren. Het was geen strijd tussen personen. Het was een zaak van mishpoge (familie). Mede om die reden is het voor iedereen gewenst precies te weten hoe de familierelaties van iedereen in elkander gedraaid zijn. Zeggen ze schertsend:

‘We beoefenen de wetenschap der mishpogologie.’

Hoe oefenen ze die wetenschap uit? Zo:

Komt iemand bij iemand op visite. Zit er een vreemde.

‘Ik ben van Ereira.’

‘Zeker Portugees.’

‘Kan U toch wel horen.’

‘Nou ja, ik bedoel er geen kwaad mee. Bent U in de mishpoge van Sellie Ereira, die vroeger jaren op het Veld (Kerkstraat) heeft gewoond?’

‘Ik weet wel wie U bedoelt... Sellie Ereira, die getrouwd was met Bram Ereira da Costa da Fonseca, zij was een dochter van Izak de Vlek, die met het Chewreboek heeft gelopen, zijn moeder was van Lelie, haar man was van Schuit, Bennie Schuit, ach U weet wel, hij had een neus zal ik maar zeggen, Bennie Sjnees hebben ze hem altijd genoemd. Nee, dat is helemaal geen familie van ons. Ik ben van Uiekruier, mijn man is een Ereira de Salzedo, niet Salzedo gewoon, maar *de* Salzedo.’

‘Is hij dan van die Salzedo’s die vroeger in de Wazepergas (Weesperstraat) in een keldertje hebben gewoond, waar ze een sigarenwinkeltje hadden?’

‘Juistement, nou hebt U de goeie te pakken.’

‘Nou, wil U dan wel geloven, dat we nog familie van elkaar zijn. Mijn ome Jossie, Jossie van Hitsie, ze wonen in de Zwanenburgstraat schuin tegenover bakker Con, nou die ome Jossie is getrouwd met ene Salzedo, die vroeger jaren op Marken heeft gewoond, en die is een nicht van die Salzedo uit de Weesperstraat.’

‘U bedoelt Raatje van Jossie van Hitsie, oh, die ken ik wel, ja, dát is wel familie van me, haar moeder en mijn moeder zijn echte nichten.’

‘Leeft haar moeder dan nog. Die moet zeker in de tachtig zijn.’

‘Tachtig? Vier en negentig is ze, unbeschrien unberufen, vier en negentig.’

‘Nou, dan staat ze ook niet meer op de kienblaadjes.’

Kienblaadjes zijn stukjes karton, waarmee een onschuldige gok-

spelletje wordt gespeeld. Ze worden bewaard in een doos, waarop met sierlijke krul-letters gedrukt staat:

LOTTO OF HALMA

Maar iedereen zegt: Kien.

Kien-avonden zijn hoogtepunten in het gezinsleven. In de buurt speelt iedereen altijd kien. Elke avond. In alle gezinnen. Arm of rijk, ze kienen.

De maaltijd is genuttigd. De borden zijn gewassen. Er staat een ketel thee op tafel.

‘Zullen we gaan kienen?’

‘Haal jij de blaadjes maar.’

‘Wie roept op vanavond?’

‘Zal ik wel doen.’

De oproeper houdt de zak met kiendopjes op de schoot. In den blinde grijpt hij telkens een tolletje, kijkt en roept dan het cijfer op. Wanneer op een van zijn blaadjes alle nummertjes op één na zijn afgeroepen, kondigt de tijdelijke eigenaar van het kartonnetje aan: ‘Ik sta d’r op.’

Zegt de oproeper:

‘Neem dan maar zo lang een stoel. Ik heb een voorgevoel, dat je nog lang niet aan de beurt bent. Kan je zolang gaan zitten, anders word je zo moe.’

Wanneer er (wat zelden het geval is) om geld wordt gespeeld, gaat het om minieme bedragen. Een pot van een stuiver is een rijkemans-bezit.

Wat is dan de diepste attractie van het kienspel, zoals het in de buurt wordt gespeeld? De oorspronkelijkheid van de oproeper. Elk nummertje heeft een vaste bijnaam. Die kent iedereen. Maar een inventieve oproeper bedenkt steeds weer nieuwe bijnamen. Die worden zó gekozen, dat de medespelenden met enige intelli-

gentie snel kunnen weten welk cijfer hij bedoelt. Wie naar de betekenis moet vragen, wordt uitgelachen. Wie opgeeft dat hij gewonnen heeft en later moet bekennen dat hij een verkeerd cijfer heeft gezet, omdat hij de verse bijnaam niet begrepen heeft, voelt zich nog uren later diep beschaamd. Kienspelen in de buurt is een zeer intelligent spel. Het scherpst het vernuft; het ontwikkelt het gevoel voor klank en woordspeling.

Iedereen weet, dat nummertje één 'de piesjer' (de plasser) is. Piesjer is immers een aanduiding van alles wat klein is. Zeggen ze van hun concurrent in de negocie:

'Bij mij vergeleken is hij maar een piesjer.'

En je behoeft heus niet zo snel van begrip te zijn om onmiddellijk te begrijpen, dat 't zwaantje' nummer 2 is. Dan zijn 'de twee zwaantjes' dus 22.

Maar wat is een 'jiddisje hakbijl?' Weet U dat niet? Kijkt U dan eens goed naar de vorm van nummertje 7.

Het wordt ingewikkelder als nummertje 6 uit de zak wordt opgediept. Zingt de oproeper:

'Meneer Flesseman.'

'Oi, wat is meneer Flesseman?'

Meneer Flesseman heeft een stoffenzaak op de Sint Anthoniebreestraat, dát weet iedereen. Maar welk nummertje kan met zijn naam zijn bedoeld? Zo moeilijk is het antwoord echter ook weer niet. Nummertje zes heet van oudsher: de fles. Kijkt U maar naar het model van een 6, dan ziet U de fles duidelijk voor U. Ziet U het? Goed. Nou van 'de fles' naar 'meneer Flesseman' is tenslotte een piepklein gedachtensprongetje.

De bewoners van de buurt bezitten het aangeboren vermogen in hun denkproces een aantal logische schakels over te slaan. De oproeper bespeelt de harp der Joodse redeneermethode.

Er zijn ook moeilijke woordspelingen. Die hangen samen met het ontbreken van afzonderlijke tekens voor cijfers in het Hebreeuws. In die taal stelt een letter tegelijkertijd een getal voor. Woorden hebben dus, door de combinatie der letters, een zekere getalwaarde. In het Hebreeuws hebben de letters van het woord 'kouch' bijvoorbeeld de getalwaarde van 28. 'Kouch' betekent Kracht. Wie was krachtig? Simson. Sjim-shon-de-gibber. (Sjim-shon = Simson. Gibour = held, sterke man).

Als de oproeper dus zingt:

'Sjim-shon-de-gibber',

...begrijpt iedereen zonder aarzeling, dat 28 is bedoeld. Het is een soort speelse Kabbalah.

Om een goede oproeper te zijn, moet men, zonder het zelf te weten, gevoel hebben voor vreemde talen.

Zegt iemand, die tijdens het kienspel weinig geluk heeft:

'Ik heb niks.'

Antwoordt de oproeper: 'Niks is goed voor de ogen.'

Weet die oproeper véél, dat hij eigenlijk zegt: nix (latijn: sneeuw) is goed voor de ogen.

Of de oproeper graait 69 uit de dopjes-zak.

"k Was-bij-Snuif.'

Snuif is de naam van een gerenommeerde banketbakker. Maar wat heeft hij met 69 te maken?

'k Was-bij-Snuif is de verbasterde klank-nabootsing van *soixante-neuf*, dat ook wel 'obbe-wie-unte' (van onderen en van boven) wordt genoemd, omdat 69 op zijn kop gezien óók 69 is.

De oproeper kent geen woord Frans, daar niet van, maar zo is de naam van 69 van ouder op kind overgeleverd.

In de buurt wonen mensen, die een legendarische vermaardheid als oproeper bezitten. Bij het kienspel zijn ze graag genode gasten.

Zij spelen elke avond kien, dan hier, dan daar. Maar natuurlijk niet op vrijdagavond. Want op vrijdagavond begint de Sabbath. De 'sjabbesmakers' komen altijd op vrijdag hun ronde doen. Op welk uur komen ze? Dat hangt af van de stand van de maan. Ze verschijnen namelijk in de straat altijd vlak voor het uur, waarin de Sabbath aanbreekt. Maar dat uur is elke week van het jaar anders. Valt de Sabbath vroeg in, bijvoorbeeld om half vijf, dan trekken de Sabbathmakers tegen vier uur door de straten. Prompt half vijf zijn ze verdwenen. Als het laat 'Sjabbes' is, behoeven zij zich ook niet te haasten. Ze 'maken' dus als het ware de Sabbath. Daarom heten ze dan ook 'sjabbesmakers'. Omdat de bewoners van de buurt per traditie op vrijdagavond kippensoep eten (maar geldelijke *tsores* dwingen helaas vaak genoeg tot verzaking van deze nobele gewoonte) worden de 'sjabbesmakers' ook wel 'kippensoepversjteerders' (verstoorders) genoemd.

De eerste 'versjteerder', die al vroeg in de vrijdagmiddag verschijnt, is een man van Duitse origine. Hij is vergezeld van een vrouw, waarvan de nationaliteit onbekend blijft, omdat het mens nooit een woord spreekt. Zij draagt een kind op de arm, dat het geheim der eeuwige jeugd moet kennen, want jaar-in jaar-uit blijft het een zuigeling; alleen het gezichtje verandert. Hoe de man heet weet niemand. Men spreekt hem aan als 'Duitse mof'. Hij vindt dat kennelijk geen scheldnaam.

De 'Duitse mof' bezit een prachtige zangstem. Zoet en donkerbruin van toon, als oude honing. Hij heeft in elk geval een sterk geluid. Hij zingt met gemak alle vrouwen uit hun keukentjes.

Wenn zwei einander fragen:

Wo gehst du hin, wo gehst du hin?

Ich kann nicht nach Hause

Hab' keine Heimat mehr...

Ich kann nicht nach Hause

Hab' keine Heimat me-e-e-e-hr'.

Tegen het aanbreken van de Sabbath gevoelen de bewoners van de buurt zich meer dan anders tot liefdadigheid geneigd. Een week van sloven en slaven is voorbij. De inkopen voor de Sabbath zijn gedaan, ook door de armsten. In alle keukens staan pannen soep op het oliestel. Aardappeltjes liggen bruin te braden in rundvet. De hele buurt is gewikkeld in een fijne bruidssluier van chalent-geuren, kuchel-aroma en kippenvet. Lecho doudi likrath kallah. Laat ons de Sabbath-bruid tegemoet treden.

De 'sjabbesmachers', geleid door een instinctieve marktanalyse, weten dat in het uurtje vóór het aanbreken van de Sabbath de losse centen, in papiertjes gewikkeld, van één, twee en drie hoog royaal op straat zullen vallen. Als de Duitse mof zijn wijk heeft gedaan, komt in de verte een handkar aangereden, geduwd door een stevige boerenvrouw. In de wagen zit een korte, gezette man met een nogal-paars aangelopen gezicht. Hij zingt niet. Met een zware stem roept hij onophoudelijk:

'Ongelukkige metselaar, die zijn ruggegraat gebro-o-o-o-o-ken heeft. Altijd gewerkt... nooit een dag overgesla-a-a-a-gen... ongelukkige metselaar, die zijn ruggegraat gebro-o-o-o-o-ken heeft.'

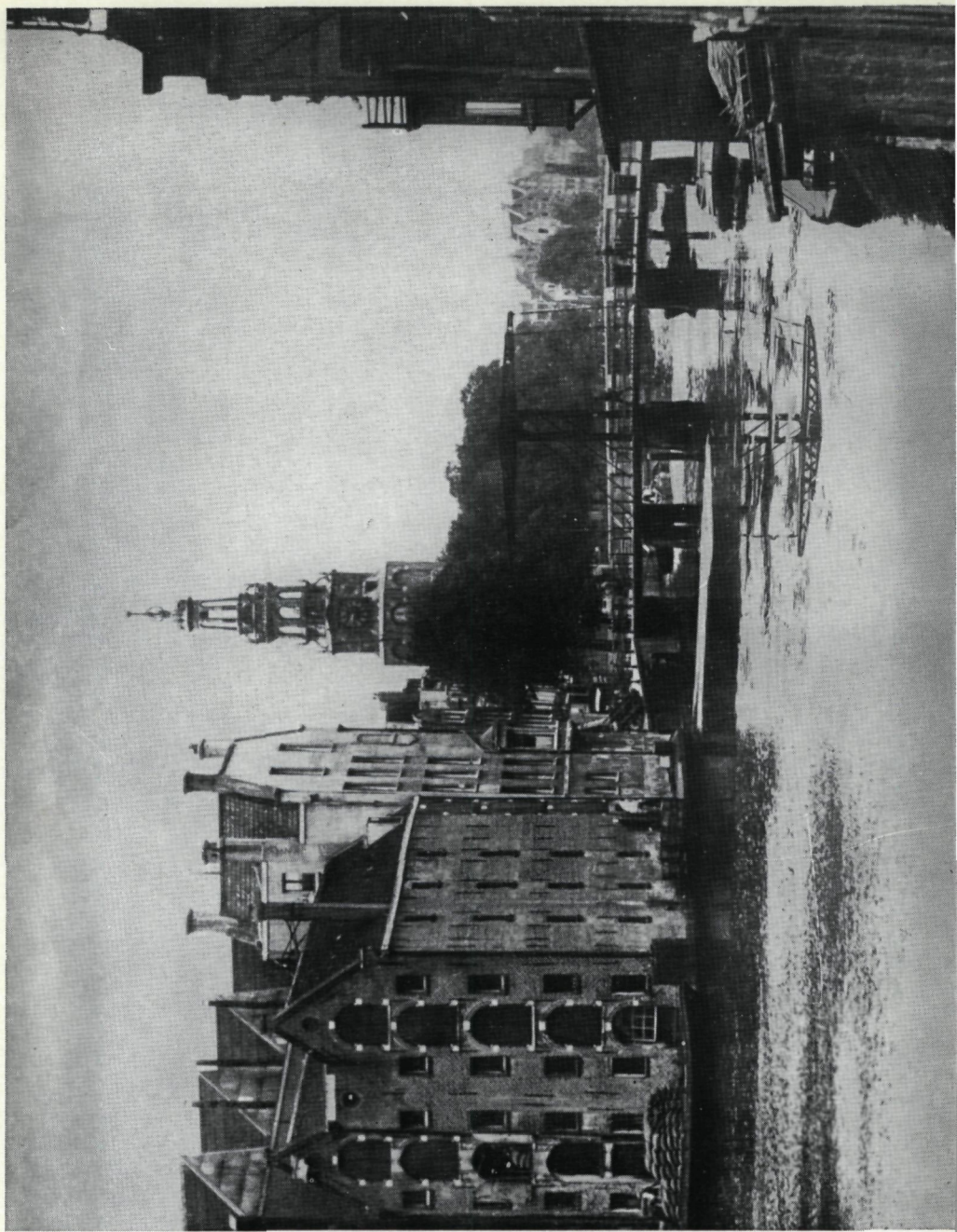
De zang van de Duitse mof vinden de vrouwen mooi, maar de klagende stem van de ongelukkige metselaar ontroert hen tot tranen. De straatjongens proberen wel eens wreedaardig-spottend achter de kar mee te lopen. Dan roepen ze:

'Omgelazerde metselaarsknul... omgelazerde metselaarsknul'. Maar de vrouwen jagen hen weg.

'Wil jullie wel eens ophouden, kwaje apen... daar mag je niet mee spotten... zoiets kun je zelf krijgen. God behoed' en beware.'

Visventer

In 't hartje van de oude buurt

Nu kost het de jongens niet de minste moeite de ongelukkige metselaar in de steek te laten, want hij wordt op nog geen honderd meter gevolgd door een zanger van Nederlandse bloede, wiens repertoire van een vrijmoedige snaaksheid niet valt vrij te pleiten. Hij is onverzeld van vrouw of kroost. Zijn optreden kondigt hij aan in een monoloog, die ongeveer als volgt luidt:

‘Hier wordt gezongen... door een werkloze man... om een stuk brood te verdienen... voor zijn vrouw en kinderen. Want werken wil hij wel, maar kan hij niet... en bedelen kan hij wel... maar wil hij niet...’

En dan volgt prompt daarop het eerste lied van zijn uitgebreid repertoire, het eerste lied, dat altijd hetzelfde is.

‘Zonder werk. Zonder voedsel.’

Alle volgende liederen van zijn repertoire behoren tot het wufte genre. Er is een lied, waarin niet onduidelijke toespelingen werden gemaakt op een dominee in Harlingen, die zijn huishoudster, toen zij samen te bedde lagen, met een revolver van haar aardse zorgen had bevrijd.

Daar was laatst een dominee
Die nam heel charmant
Ene ouwe naaister
Naar het ledikant
In het bed gekomen
Nam hij het moordend lood
Stopte het in de revolver
En schoot de naaister dood.

Zijn repertoire telt andere liederen van dezelfde voluptueuze strekking.

Hij nam het meisje bij haar armen
En duwde haar naar het ledikant

Maar het meisje dat begon te jammeren
En ze schreeuwde moord en brand.
Neen, ik wil blijven een reine maagd
Gelijk een koe zijn kalf draagt
Neen ik wil blijven een reine maagd
Gelijk een koe zijn kalf draagt.

Op deze niet altijd even heldere tekst volgt een glorieus refrein,
dat de jeugd uit volle borst meezingt, omdat de inhoud veel meer
boeit dan 'Ferne jongens, stoere knapen'.

Ik wil jouw vogels niet...

Ik wil jouw vinken niet...

Maar ik heb wel een kind van jou...

Daarom gaf je me wijn met suiker

Ja wijn met suiker kreeg ik van jou...

Een 'sjabbesmacher' die tot de autochtone bevolking van de buurt
mag worden gerekend is Majer de Sjerrekoeker (Sterrekijker)
en zijn vrouw Sarie. Zijn alleenspraken, maar meer nog de samen-
spraken met zijn echtgenote, vallen altijd opnieuw op door de
gedurfdheid der veronderstellingen en de openhartigheid der
wensen. Maar Majer is ook een zanger. Wanneer het tegen Poe-
riem loopt, het feest, waarbij de Joden vreugdevol gedenken, dat
Nasser's voorvader Haman werd opgehangen aan een galg van
vijftig ellen hoog, vent Majer de Sjerrekoeker met een Poeriem-
krant, een Carnavalskrant:

Je neemt 'm in je hand

Je plakt hem aan de wand

Je schuift hem onder het ledikant

De vermakelijke prettelijke Poerimkrant.

En daarop volgt een lied, gezongen op de wijze van 'De Joden-
school is een kippenhok:'

En toen de melech (koning)
Sjikker was (dronken)
Hoezee
Toen keek ie ereis te diep in het glas
Hoezee
En Aggasjwerous heette zou
En Vasjti was dan ook zijn vrouw
Hoezee, hoezee, hoezee, hoezee, hoezee.

Met artistieke achteloosheid wordt deze tekst wel eens gevarieerd, dwars tegen de draad der historie in; nu eens is de *malke* (Koningin) dronken, dan weer een ander, maar deze vrijheid moet men ten slotte een artiest weten te gunnen.

Majer heeft een zeer persoonlijke uitspraak van het Nederlands ontwikkeld. Hij lijdt beslist niet aan een spraakgebrek. Maar met artistieke hoogmoed verwaarloost hij energiek het verschil tussen de letters l en r. Hij kan ze allebei uitspreken, daar niet van. Alleen om een of andere onbegrijpelijke reden heeft hij een hekel aan de letter l. Hij zingt:

Ja, riegen kan ik niet
De waarheid ook niet spreken, ja
Ik ben een here piet
Ars een dominee kan ik preken, ja
Zonder benen kan ik ropen
Warmen kan ik me zonder vuur
Zonder gerd een huis te kopen
Ik roop naar Amerika in een uur.

Als de laatste kippensoepversjteerder is vertrokken, daalt de verwachtingsvolle rust van de vrijdagavond over de buurt. De vooravond van de Sabbath? Neen, de heilige rustdag zelf is aangebroken.

Er zijn nu nog maar weinig mensen op straat. Achter alle neergelaten gordijnen branden de huiskamerlampen. De mensen zitten rondom de wit-gedekte tafels. Generatie na generatie heeft zo gezeten, elke vrijdagavond, die God gaf, honderden jaren lang. En elke vrijdagavond opnieuw is er het ogenblik van de grote verwachting, de seconde van roerloze stilte, vlak voordat de maaltijd begint. Wie zo vrij is als een klok, zegt geen gebeden. Hij doet alles wat trijfe en tarrefes (onrein) is.

Hij schampert de hele week op het Rabbinaat. Maar als het even kan lijden, zorgt ook zijn vrouw voor een kip op vrijdagavond en voor een wit tafellaken en voor nasj (snoep) na.

Door de dunne houten zolderingen klinken de gezangen van de bureu. Eeuwenoude melodieën. De spotters hebben er wereldse teksten op verzonnen om niet te laten merken hoe diep ook zij door die gezangen worden geroerd. Vromen en spotters worden gevangen in het mysterie van het feestelijke maal.

Zijn de bewoners van de oude buurt dan grove verstokte materialisten, die de kostelijkste afgod, hun eigen buik, aanbidden? Zij materialisten? Nebbisj! Ze zwoegen van zondag tot vrijdag. Maar de Sabbath is de hoogtijdag van het gezins- en familieleven. Geen groter voorrecht kan de Algoede een mens schenken dan de gunst op vrijdagavond met je vrouw en alle kinderen rondom een pan met kippensoep te zitten, aan je eigen tafel, die wit-gedekt is. Als het eten gedaan en de vaat aan kant is, breekt vrijdagavond-tweede-deel aan, de nasjavond. Geen gezin zo arm of er is iets bij de thee, al is het maar een simpel musket-flikje. Zijn de verdiensten goed, dan is de uitstalling van lekkers zo uitbundig, dat grappenmakers spreken van de 'jiddisje rijsttafel'.

's Middags is de cocosnoot moeizaam geraspt. Chocoladerepen zijn vergruzeld en met de cocos vermengd. Voor de oudjes in de

De Jodenbreestraat aan de vooravond van een heilige feestdag

Gezuurd brood verbranden op het Markenplein vóór de Paasdagen

famure, die met hun tandeloze kaken dat harde spul niet kunnen vermalen, worden in schone linnen lappen de nootjes met een hamer tot fijne poeder gebeukt. Nootjespoeder, cocos en chocola, dát is wat de engeltjes in de hemel krijgen als ze jarig zijn.

Daarna komen de mangelen. De kinderen staan van hun stoelen op. Hun prerogatief is, dat ze pinda's mogen eten, lekker lang-uit liggend op de grond onder de tafels, met het bordje tussen de handen. In de eerste plaats morsen ze dan niet zo met de schillen. Maar (veel belangrijker) alle mangeltjes, die de volwassenen, soms werkelijk per ongeluk laten vallen, zijn voor de kleintjes. Dan komt het fruit, de vijgen, de dadels, de kokelekootjes, de sinaas-appelen, de mandarijnen.

Tegen elf uur gaan de lichten achter de gordijnen in alle huizen laag branden. Over de huizen daalt de grote stilte. Het rumoer van de drukke werkweek is al uren geleden verstomd. Nu zwijgt ook de luidruchtige innigheid van het gezinsleven.

Het is alsof over de hele buurt een grote glazen stolp wordt gezet, die alle gerucht van buiten afsluit. De grote rust van de vrijdagnacht breekt aan, die overgaat in de roerloosheid van de Sjabbesmorgen. Geen gerucht van mensen op straat. Geen gekraak van handkarren. Geen kinderen, die naar school gaan. Alleen wat vrome mannetjes, die naar 'sjoel' schuifelen, onder de arm de fluwelen zak met het gebedskleed.

De lange eerbiedwaardige Sabbath duurt en duurt en duurt, totdat de eerste ster aan het uitspansel zichtbaar is. Speizigobend is aan-gebroken. In de huizen zingt men:

Ledowied boroeg

De Sjabbeslamp gaat uit...

Uit... uit...

Uit!...

STRATEN

Wie op de trans van de Zuidertoren in de Zandstraat staat, aanschouwt de buurt zoals zij is geweest vier honderd jaar lang. Van boven afgezien vallen de architectonische verschillen tussen de huizen weg. De steegjes en slopjes zijn niet zichtbaar. Als een grote ster liggen de hoofdstraten gespreid rondom het Meyerplein. Van noord naar zuid de Breestraat; de Weesperstraat is, van de Houtmarkt af, er een voortzetting van. Van west naar oost de Sjoelstraat (de Amstelstraat), die bij de Portugese Synagoge even wordt onderbroken en dan als Rapenburgerstraat verder gaat.

In 1600, in 1939 en in 1957 heeft de buurt, gezien van de Zuidertoren af, hetzelfde gezicht. En de minuscule poppetjes op straat... wie kan van zo hoog weten of Rembrandt van Rhijn over de Breestraat wandelt of Simon Augurkiesman, die in 1900 werd geboren, in 1942 in Ausschwitz werd getatoueerd, in 1945 'terugkwam' en nu, van al zijn familieleden en vrienden beroofd, tussen de vervallen straten vergeefs naar herinneringen zoekt...

De Jodenbreestraat wringt zich door de oude buurt als een lange worst, een kosjere worst. Aan de ene kant staat de vierkante kolos van de Portugese Synagoge, stevig, geducht, solide; gebonden aan de aarde. Aan de andere kant gaat de spits van de Zuidertoren hemelwaartsstrevend uit boven de daken van de Zandstraat en de Moddermolensteeg. Maar de Breestraat láát een kerk in het midden: de Katholieke Mozes en Aaronskerk. De voorgevel staat aan het Waterlooplein, met zware zuilen en rankere pilaren. Hoog boven dat architectonische geweld contrasteren kleintjes en fijntjes de heiligen-beelden tegen de wolken. De achtergevel aan de

Breestraat is één geweldige bonk steen. De Katholieke klaagmuur van de Breestraat. De steenmassa overheerst de straat zo despotisch, dat het schijnt alsof zij elk ogenblik kan neerploffen op de taartjes in de uitstalkast van Snatager aan de overkant.

De Jodenbreestraat is de hart-slagader van de oude buurt. Wie in de winkel van Meyer vooraan bij het Markenplein, lang genoeg kieskauwt met zijn broodje met pekervlees, kan er alle Joden uit de hele wereld ontmoeten. Op alle verdiepingen van alle huizen in de Breestraat wonen mensen, maar de straat is toch een winkelstraat. Als de Heilige Feestdagen komende zijn is de Breestraat echter een straat van karren en kramen. Langs beide trottoirs staan de negocianten in een dubbele rij. De kopers krioelen voor en achter, links en rechts van de uitstallingen. Een jaar lang hebben ze een gedeelte van hun koopkracht gespaard. Bij Berlijn, de kruidenier in de Markensteeg, is elke week een dubbeltje 'weggelegd'. De bakker aan de Sluis keert eenmaal per jaar een stuiver uit van elke gulden, die bij hem is besteed. De man van de chewre (vereniging, meestal begrafeniscollege) is de jaarlijkse bonus komen brengen, waarop trouwe contribuanten recht hebben.

Arme mensen zijn onmachtig bij de kruidenier te sparen, bij de bakker op de sluis te kopen en ze zijn ook geen lid van een chewre. Maar als de feestdagen naderen vloeit hen uit mysterieuze bronnen geld toe.

De dag voor het feest scheuren de wolken, de zondvloed van koopkracht stort zich uit over de Breestraat.

Als de feestdagen voorbij zijn, houdt de politie de Breestraat vrij van karren en kramen, zo goed en zo kwaad als het lukken wil. De winkeliers zijn te verdelen in twee categorieën. De ene heeft de zorgen op zich genomen voor de kleding, de andere voor de voeding der mensen.

De grossiers in manufacturen houden kantoor in kleine, donkere hokjes, waar de hele dag het licht moet branden; alle ruimte in het pand wordt in beslag genomen door het magazijn. Maar de handelswaar is te overvloedig voor de magazijnen. Pakknechtjes – in-opleiding bewaken balen textiel, die voor de deur opgeslagen liggen. Hoe drukker de grossierderij beklant is, des te luidruchtiger is het gedoe voor de deur.

In de vele winkels, waar etenswaren worden verkocht, neemt de uitstalling van lekkernijen zoveel ruimte in beslag, dat er nauwelijks plaats blijft voor een toonbankje. De winkeliers vluchten uit hun huis de straat op. Ze bedienen de klanten op straat. Meneer Wessel snijdt van vroeg tot laat gezoute zalmen in vliesdunne plakjes; de vette buikstukken (de 'wammen') en de nekjes bewaart hij, onder de toonbank voor de vaste klanten. In de kelders hangen de ganzen aan lange rekken en de kippen liggen op planken, feestelijk voorzien van een loodje, waarop een kind kan aflezen op welke dag de dieren onder rabbinaal toezicht zijn geslacht. Heimie Cozijn, de poelier, zit, half in de kelderopening, half op de publieke straat, de ganzen te ontdoen van hun witte jasjes.

De vrouwtjes in de buurt lusten geen geplukte ganzen. Ze kopen alleen maar gevilde. Ze koken er eerst een dikke rijst-soep van met Spaanse erwten en foelie, en daarna braden ze de gans met veel vet en foelie en een snuifje saffraan.

In de slagerswinkels schillen de knechts peuterig de vliezen van de biefstukken. Van biefstukvellen trekt een goede huismoeder lekkerder bouillon dan van mergpijpen.

Arme mensen kopen kopvlees, dat zoeter van smaak en weker van substantie is, maar met een uitje en een lepeltje suiker gebraden, smaakt het beter dan het fijnste en duurste vlees van Van Rijn uit de hal in de Amstelstraat.

Vele slaggers hebben achter hun huis een schuurtje, waar ze het gedraaide niervet uitsmelten. Als de moeders met kinderen voor de toonbank staan, krijgen de kleintjes een handje warme 'grieben' (kaantjes) of een homp worst, waar vierkante stukjes vet inzitten, die een prikkelende pimentsmaak hebben.

In de taartjeswinkel van Snatager is in de ene hoek de 'Afdeling Bolussen' gevestigd. Er zijn twee soorten bolussen, gember en orgeade bolussen. Elke bolus wordt apart in een ijzeren vormpje gebakken. Komt een klant voor een 'bole' dan zet juffrouw Snatager elk vormpje even boven een gasvlam. De boter wordt week en het gebak valt uit de vorm in de doos. Bolussen moeten warm worden gegeten, zeggen de kenners. In de rekken staan ontelbare aantallen kleine taartjes. Elk taartje is een bakje van deeg, waarin een over-zoete massa van geslagen ei met boter is gekwakt; het laagje geglaceerde suiker, dat de weke tere massa afsluit, is in vier puntjes omhoog getrokken, net tere vrouwenborstjes. Telefoontjes heten die gebakjes. Snatager verkoopt ook sacheetjes, amandelgebakjes met een croquante buitenlaag en een zachte vulling van spijs. De klanten kopen weinig boterkoek. Die bakken ze zelf volgens een recept, dat van moeder op dochter wordt doorgegeven.

Als het najaar komt staan op de hoeken van de straten de struise vrouwen uit de Jordaan met verse noten. De noten zitten nog in de groene omhulling, waarin ze zijn gegroeid. Wie zeker wil zijn dat hij verse noten koopt en geen natgemaakte oude vruchten, blijft geduldig wachten tot de vrouwen met hun zwart-geworden vingers de harde groene schillen apart hebben gedaan.

Meneer Mouwes staat voor zijn winkel de scherpe mierikwortels te raspen, de hele lange dag door. Naast-án staat Breinie met een klein vuurpotje. Zij verkoopt gekookte kastanjes ('kersjtenge').

Elke kastanje wordt eerst met een kruis-snede opengemaakt, dan gaat de kastanje in het kokende water. Gepofte kastanjes eet de buurt alleen maar als het koud is, en de prikkelende geur van rook en kastanjes de eetlust opwekt.

Verderop staat het enige theater in de hele wereld, dat 'Tip Top' heet. De naam is enig, het etablissement eveneens. Het is gebouwd op de plaats waar eens de herberg van Eikie Duits stond. Vertelt de buurt een mop met zo'n baard:

De Tip Top wordt afgebroken.

Oi, waarom?

Eikie Duits heeft er zijn petje onder laten liggen.'

Soms wordt een mop een gruwelijke waarheid. Ze hebben de Tip Top afgebroken. In de hongerwinter. De naakte muren van de bouwval zijn nu een beetje gecamoufleerd. Nog een jaar of wat en dan ademt er niemand meer, die de bonte wereld binnen deze muren met eigen ogen heeft gezien en met eigen oren gehoord. Er zal komen een dag en het bloeiendste en boeiendste leven zal een zaak geworden zijn van horen zeggen.

Het theater van ome Jopie Kronenberg is niet een doodgewone bioscoop, zoals er dertien in een dozijn gaan. Wie het om films te doen is, kan overal terecht, op de Herengracht, in de Hollandia, of naast de Tip Top in de Rembrandtbioscoop, waar ze voorstellingen geven met zeven honderd negen en tachtig vervolgen. Of hij kan op de Reguliersbreestraat bij Bram Tuschinski klant worden.

Officieel heet de Tip Top een bioscooptheater, maar omdat ome Jopie zelfkennis bezit, vergist hij zich nooit in de overdadige smaak van zijn publiek. Dat is, zo gezegd, niet tevreden met één kopje thee; het wil er chocola bij, en mangelen en daarna veel

fruit, een hele uitstalling. De programma's van ome Jopie beginnen eerst met muziek. Smeltende ouvertures uit bekende opera's, die iedereen kan meezingen. Kol Nidrei heeft een vaste plaats in het repertoire. Daarna komen de opera-zangers. Joodse zangers vooral. Die wil iedereen horen en zien. Ome Jopie bouwt om zo'n zanger een hele voorstelling, met veel rose licht en blauwe weerschijn op de lovertjes en glimmertjes van het decor. Dan komen de komieken, die complete revue's opvoeren, berstens vol met ge-extemporeerde woordspelingen. En ja, dan komt tenslotte de film. Ome Jopie laat de hele wereld afsnuffelen naar bijzondere films voor zijn theater, 'Dybuk' en 'Jiddel mit d'fiddel'. Max Tak speelt in de Tip Top viool, en Meyer Hamel zingt er liedjes bij een gitaar. Isidoor Zwaaf, die geniale sjaksnar (olijkerd) provoceert lachkrampen, Michel Swaab en Beppie Mouton (Beppie Schaap) treden er op. Stella Fontaine (Saartje Kanes) geeft er gastvoorstellingen. Louis, Heintje, Henrietta en Hakkie Davids en Wijntje Poons treden er voor het voetlicht. Malowitz, Meyer Blitz, de telepaath en Iessie Romeijn, de hypnotiseur, noem maar op, alles wat een jiddisje naam heeft in de wereld van de kunst, komt vroeg of laat naar de Tip Top.

De artiesten zeggen:

'Zulk dankbaar publiek, dat vindt je nergens, in de hele wereld niet.'

De middagvoorstellingen in de Tip Top zijn meer bestemd voor de huismoeders in de buurt. Als de gezegende kinderen na het middageten weer naar school zijn, zeggen de buurvrouwen tegen elkaar:

'Kom, ik ga een paar uurtjes naar de Tip Top. 'n Mens moet toch afleiding hebben.'

Er wordt geroddeld, dat de huismoeders de emmers met water

mee nemen naar de bioscoop om tijdens de film de aardappelen voor het avondeten te schillen. Maar wie kan piepers jassen met het licht uit?

Er wordt ook beweerd, dat de Tip Top de kesause mangelen bioscoop is en dat na de voorstellingen de vloer bezaaid is met lege pinda-doppen. Maar laten ze eerst eens gaan vragen aan Jac. Veerman, de directeur van de Cinema Royal op de Nieuwendijk, wat *hij* na elke voorstelling op de vloer vindt, voordat ze het theater van Ome Jopie in opspraak brengen.

Alles laster. Maar wél is waar, dat de jiddisje mamma's tijdens de voorstelling het directe contact met hun gezin nooit verliezen. De brede deuren, die nood-uitgang geven naar de zijkant van de steeg, zijn zeer gehorig. De moeders zitten in de zaal, de kinderen spelen in de steeg. Klinkt van buiten naar binnen, door de deuren heen: 'Moeder... moeder, magge' me naar ome Izak, we zijn om vijf uur weer thuis.'

Roept moeder van binnen naar buiten door de deuren heen: 'Ga maar, maar op tijd terug weze' hoor je.'

Ze kwamen altijd op tijd terug, de gebensjte (gezegende) kinderen. God bewaart, dat een kind niet op tijd thuis is. Dan spreidt de bezorgde angst zich uit over alle gezinnen in de hele buurt.

Totdat op die vloekwaardige dag de kinderen weg moesten, mee naar de Polderweg en vandaar naar de gaskamers in Polen. De straten waren afgezet. De razzia raasde door de buurt. Bij de ingang van de Weesperstraat stond op een bord, dat de toegang voor niet-Joden verboden was.

De Weesperstraat is een straat zonder persoonlijkheid. Een hoofdstraat, die buurten met elkaar verbindt. De zijstraten, ja, *die* hebben karakter.

Op nummer één is het roemruchte etablissement van Snuif. Meneer Snuif is de fijnste banketbakker en de voortreffelijkste kok, die ooit met een lang mes opzij ter wereld kwam. Hem is het geheim ontsluitend van indrukwekkende maaltijden, beginnende bij een simpele soep en via borstvlies in laurier opklimmend tot gebraden kip en een eindeloze nasleep van zoetigheden.

Rijke mensen vierten hun feesten bij Stranders op de Herengracht, waar de baas zelf kookt, zoals nooit iemand het zal verbeteren, maar meneer Snuif belast zich met de uitzending van diners voor bruiloften en partijen.

Een paar huizen verder is het pension van de familie Vos, dat twee dochters oplevert, die onsterfelijkheid gaan verwerven. Roosje Vos is naaister van beroep en opstandeling van roeping. Zij spreekt op vergaderingen. Als er optochten zijn loopt ze vooraan. Zij is aanvoester van de eerste vereniging van naaisters en kleermakers, samen met Alida de Jong, die ook in de Weesperstraat woont, in een keldertje.

Saartje Vos, de tweede dochter, schrijft een kookboek, het beroemde kookboek van Saartje Vos, waarvan elk recept begint met 'Men neemt...' En wat moet men dan nemen? Twaalf eieren en zes pond boter en drie pond suiker. Het Kookboek voor de Joodse Keuken doet meer om de Joden bij elkaar te houden dan de Heilige Thora.

Aan de overkant staat in Hebreeuwse karakters op de muurkant van de hoge stoep geschilderd:

Steun aan doortrekkenden

HACHNOSAS OURECHIM

In dat huis worden de transporten geregeld van de duizenden landverhuizers, die uit Oost Europa op doortocht zijn naar Ame-

rika. 'Nit in der Golus un nit in der Heem' (niet in de verstrooiing en niet thuis). Rondom dat stoepje zwerven altijd vrouwen met bundels beddegoed en mannen met pyes, de bigotte krulletjes, onder middeleeuwse platte hoeden met randjes bont; en ze dragen lange baarden, die ze aaien, wanneer ze hun handen niet toevallig achter hun rug verborgen hebben in de mouwen van hun lange shobbets (kaftans). De kinderen van deze dolende gezinnen hebben donkere, fluwelen ogen, waarin een oneindige droefheid schijnt te liggen; de meisjes doen bedrijvig, de jongens zijn ernstig en rustig.

De lekkerste suikervlinders tussen Weesperpoort en Waag zijn in de Weesperstraat te koop. De puddingbroodjes van Funke op de hoek van de Keizersgracht zijn zo voortreffelijk, dat de concurrentie ten einde raad een zenuwoorlog voert:

'Weet je waarom de puddingbroodjes van Funke zo lekker zijn? Ze kneden het deeg met hun blote voeten.'

De Weesperstraat is de straat waar de diamantslijpers door heen moeten, als ze naar huis gaan. De mensen, die van de fabriek van Asscher in de Tolstraat komen en de slijpers en verstellers van de Concentratie op de Achtergracht. Na zes uur lijkt de Weesperstraat een ledenvergadering van de A.N.D.B.

Vooraan op nummer een en dertig is de sigarenwinkel van Hygmans. In de uitstalkast staan alle bekende merken. 'De Wognummers' en 'Urlus' en de ongemerkte sigaren, de beste, omdat ze zijn gedraaid door vertrouwde sigarenmakers uit tabakken, die meneer Hygmans zelf inkoopt. Meneer Hygmans is door zijn nering nauw met het diamantvak verbonden. Als het druk is op de slijperijen, staat er altijd volk in zijn winkel. Maar wanneer is het druk in het diamantvak? Bijna nooit.

‘Meneer Hijgmans, Willem Swaab heeft gezegd, dat we vrijdag allemaal af hebben.’

‘Ja, het wordt stil. Bij Granaat hebben ze ook al de boodschap, dat ze gedaan zullen krijgen.’

‘Alleen nog een paar eigenwerkmakertjes blijven aan de gang.’

‘Kunsjt, allemaal klein werk. Vier honderd vier. Om blind te worden zo klein, en de verdienste is nog kleiner.’

‘De kapslijpers bij Sjekie de Haan hebben het nog druk.’

Als de gesprekken dat sombere karakter aannemen, haalt meneer Hygmans gaandeweg alle dure merken uit de etalage weg. Wat geeft het, dat die kostelijke sigaren daar staan te verbleken? Meneer Hygmans gaat tot noodmaatregelen over. De kwaliteit moge dan niet prima-prima zijn, maar hij heeft voor zulke moeilijke dagen een goedkoop soort tabak in voorraad. Daarvan draait zijn sigarenmakertje extra lange rokertjes, die voor twee centen worden verkocht. Merk: ‘Werkeloze’. Ze zijn in twee soorten verkrijgbaar. Nat en droog. Het duurt twee keer zo lang voordat natte sigaren opgerookt zijn en de kenners vinden ze lekkerder dan droge.

Politiek wordt in de Weesperstraat zeer heftig bedreven in de barbierszaak van Staal, het stoepje op. De ouwe Staal is een overtuigd lid van de S.D.A.P. Hij is zo zeer gegrepen door het ideaal van Pieter Jelles en Henri Polak, dat hij andersdenkenden moeilijk kan waarderen. Hij weet, dat voor een ideaal offers moeten worden gebracht. Wie geen lid is van de S.D.A.P. wordt in zijn zaak niet geschoren, al liep hij met een baard als Ome Jan. Aan de vijanden van zijn klasse wil hij geen cent verdienen. De gesprekken in de scheerwinkel lijken erg veel op de geanimeerde discussies van een partijcongres en ze zijn even eenzijdig.

In de Weesperstraat en in de Lepelbak (Lepelstraat) is de lommerd.

De bank van lening is in de eerste plaats vergaarbak van de armoede. Als er werkelijk geen uitzicht meer is op een cent verdienste, niet in het vak, noch aan de Handelskade, of met een kar negocie, zeggen ze in de kleine kamertjes van de buurt tegen elkaar:

‘We moeten een pandje gaan maken.’

Maar al weet iedereen, dat de tijden slecht zijn voor iedereen, niemand loopt met zijn armoe te koop. Armoe is geen schande, maar een kowed (van kawoth = eer) is het ook niet.

Wie een pandje gaat maken wacht tot de duisternis invalt. Het linnengoed, dat weggebracht zal worden, wordt in een bundeltje gerold. Daar gaat een wollen omslagdoek om heen, die listig met spelden en tierelantijntjes zo wordt gerold, dat in de duisternis iedereen, die van goeden wille is, het bundeltje voor een zuigeling aanziet. Met dat schijn-kind op de arm rept vader zich dan langs de stille kant van de Amstel naar de Lommerd.

Maar de Bank van Lening is ook centrum van handel. Wie van een kennis een gouden ring heeft gekocht in de hoop dit spul spoedig met winst te kunnen verkopen, maar wie ontdekt, dat de begerigheid der kopers beneden zijn verwachting blijft – die gaat naar de Lommerd. Hij brengt de ring weg, gebruikt de leensom voor een ander klein handeltje, en ‘vernieuwt’ trouw elke drie maanden het briefje. Dat wil zeggen, hij betaalt elk kwartaal de paar centen rente. De ring blijft daar bewaard totdat de tijden voor verkoop gunstiger zijn. Natuurlijk wil het vaak genoeg gebeuren, dat de geleende som wordt uitgegeven en de rente niet kan worden betaald. Dan gaat de ring in de veiling.

Op de kijkdagen verdringen de mensen zich bij de vitrines. Koopjes halen. Maar niet alleen de begeerte naar een voordelige transactie drijft de klanten naar de veiling. Ook arme mensen, die

trouwen, willen dat doen met een gouden trouwring om de vinger. In de winkel van Spannet in de Weesperstraat is alles nieuw en duur. Arme mensen kopen hun trouwring dus in de lommerd.

De drukke Weesperstraat bestaat niet meer. Het karkas wordt spoedig opgeruimd. Er komen enorme winkelpaleizen en showrooms voor firma's die glanzende auto's willen verkopen. Het Meyerplein, waar eens het badhuis van de oude Klaverstein stond, wordt ook veranderd. Op de oude funderingen gaat een moderne stad verrijzen met huizen, waarin zoveel glas zit, dat het grote aquaria lijken, bestemd voor nachtmerrieachtige vissen.

De lucht boven de steeg heeft dag en nacht een zilte smaak. Al spuiten de mannetjes van de Stadsreiniging elke avond een uur lang, de keien blijven vettig en kleverig. Op het blauwe naam-bordje staat met witte letters

HOUTKOPERSDWARSSTRAAT

...maar iedereen zegt: Vissteeg. Hoe zou het straatje anders kunnen heten?

Alle vissen uit de Noordzee hebben gepaaid, kuit geschoten, gegeten en gezwommen, alleen maar om extra hoog geprijsd op de stallen van Bloemie en van Brutale Koba terecht te komen.

Daar liggen die kille dingen met hun glazige ogen. Ze laten zich futloos betasten door iedereen.

Als er vis wordt gekocht hebben de mensen uit de buurt hun eigen smaak en eigen woordkeus. De kooplieden kennen hun vaste klanten. Aan de manier waarop iemand een vis keurt, kunnen zij weten welke prijs ze kunnen bedingen. Vaste prijzen bestaan niet. De voorkeur van de buurtbewoners strekt zich niet uit

tot de vissen in hun geheel, maar juist tot de zeer speciale onderdelen van zo'n beest.

Zegt een vrouwtje met een zorgelijk gezicht

'Bloemie, heb je vandaag mooie leng'.

Roept Bloemie naar achteren:

'Markie, hebben we nog leng?'

'Nog één krimpleng'.

Het beest wordt met een zwaai op de schaal gegoooid.

'Twintig pond vis. Hoeveel moet U ervan hebben?'

'Wat kost die leng?'

'Een kwartje een pond.'

'Ik geef je twee dubbeltjes en geen cent meer.'

'Twee dubbeltjes, goed. Omdat U het bent. Hoeveel moet U hebben?'

'Ik moet enkel maar de wammen hebben. Snij maar een pond af, het middelste stuk hoor!'

De wammen zijn de lekkerste delen van de vis. Als de vette buik is weggesneden, is het overblijvende deel minder waard. Bloemie prakkizeert er niet over, de wamstukken los te verkopen.

Zegt het vrouwtje:

'Nou dan neem ik géén vis.'

Ze doet tien stappen opzij, zodat ze voor de stal van Koba staat, *Brutale Koba*.

'Koba, heb jij leng?'

'Ik verkoop niet aan een kaksougerte' (Kaksougerte = verbas-
tering van 'lorrige koopster')

Zegt het vrouwtje:

'Je bent aardig adrem.'

Zegt *Brutale Koba*:

'Als ik a trem (een tram) ben, bent U een vuilniskar.'

Er zijn ook kopers, die, met dezelfde persoonlijke en exclusieve voorkeur voor onderdelen van een vis, weten, dat privileges betaald moeten worden.

‘Bloemie, heb je ’t voor me bewaard?’

Bloemie kijkt de koopster aan.

‘U bent die vrouw, voor wie ik ’altijd een heilbotkop moet bewaren. Ik heb drie heilbotten gehad van de week en de mooiste kop heb ik voor U op ijs gelegd.’

Kenners, maar alleen zij, weten, dat van alle vissen heilbot het lekkerst is en dat van de heilbot de kop weer smakelijker is dan iets anders. Een goede lekkerbek betaalt dus graag wat extra.

Er zijn veel gourmands in de buurt met zeer persoonlijke voorkeuren. De ‘poonzen’ van leng of kabeljauw zijn de kraakbeenachtige delen, die gekookt een uitgezochte lekkernij vormen voor degenen, die weten wat goed is in de schepping. De koppen van gezouten zalmen zijn afgekookt in water een verrukkelijk hapje. Wie geen kenner is koopt grote dikke schol, zonder te vragen of er kuit in zit. Een kenner koopt nooit grote schol, die de kuit nog bij zich heeft, want dan is het vlees van de vis week en zacht, en snij-schol moet hard in de pan bakken. De niet-kenners kijken alleen naar het uiterlijk van de vis. Of dat vol en rond glimmend is. Dát weten de visverkopers óók. Hoe kunnen ze een schelvis, die slap en lamlendig en broodmager op de plank ligt te vergaan, een gezond uiterlijk hér-geven? Zij roepen de techniek te hulp. Zij dragen een ijzeren blaaspennetje met spitse punt in de zak. Dat pennetje werken zij in de aars-opening van de dode schelvis. Het beest wordt volgeblazen met lucht, en de opening met een draaiende beweging afgesloten. Nu ligt er een mooie, ronde, vette schelvis. Wonderlijk, het is net alsof het uitgebluste visse-oog een

tikje leven heeft gekregen. Kenners drukken eerst op de buik van een schelvis; is die zacht-veerkrachtig, dan is het een opgeblazen dier. Maar vreemde kopers grijpen gretig en pas als het mes in het ingewand zinkt, en de gespannen buikwand van het beest plotse-ling inzakt als de kaken van een grijsaard, bemerken ze, dat ze geen koopje hebben gehaald – meestal merken ze ook dát niet eens. Zo'n vissenbuik houdt de lucht echter niet langer dan een uur vast. Dan moet het blaaspennetje opnieuw in de opening geduwd worden. Dat zou op zichzelf niet zo erg zijn, ware het niet, dat de politie tegen deze vorm van verlakkerij ernstige bezwaren koestert. De dienders wandelen dus met argwanende blikken langs de stallen. Als er een opgeblazen vis ligt blijven ze in de buurt rond scharrelen. Vroeg of laat moet de vis van een nieuwe voorraad mensen-adem worden voorzien. Dan vallen er bekeuringen. Het is een voortdurende oorlog tussen burgers en overheid.

De visverkopers zijn omgeven door hun adjudanten. In de Vissteeg vindt een geïmproviseerde, maar goed werkende, arbeidsdeling plaats. De visvrouwen verkopen; méér doen ze niet. Als de koop tot stand is gekomen, roepen ze:

‘Raanmachers’

Raanmachers zijn de rein-makers, de schoonmakers. Voor een paar centen maken ze de vis schoon, en voor een cent extra maken ze de vis goed schoon, met water en een borstel. Dan is hun taak afgelopen.

Roept de visvrouw:

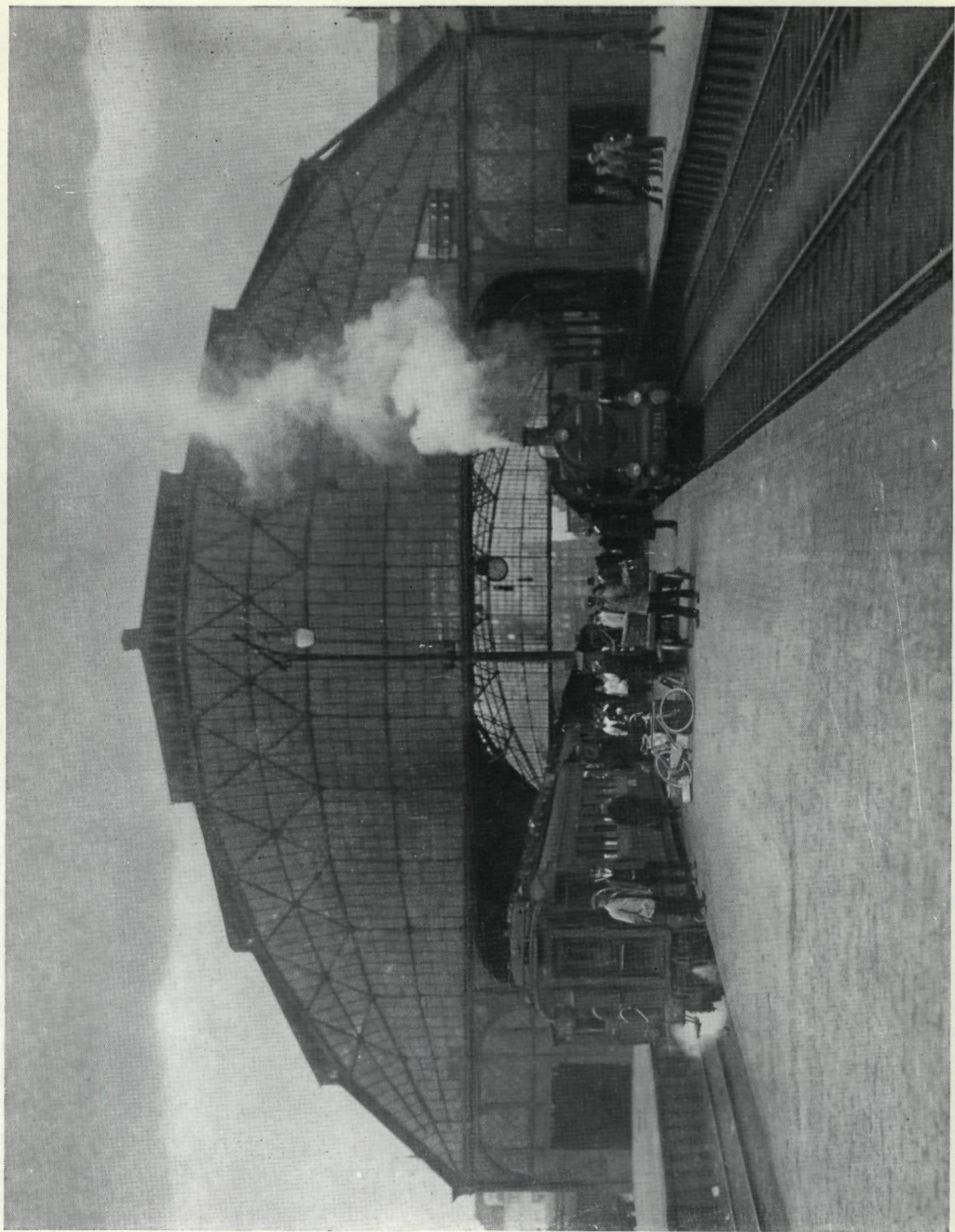
‘Haambrengers.’

Haambrengers zijn de jongens, die voor een paar centen de vis ‘haam’ (heim = thuis) brengen.

De raanmachers en de haambrengers kennen hun klanten beter

Markensteeg hoek Joden Houttuinen

Het oude Weesperpoortstation

dan de visvrouw de hare. Als ze niet zeker zijn van hun vrijgevigheid, accorderen ze vooraf de fooi van de arbeid. Blijkt de geboden beloning te laag, dan wimpelen ze het karwei met een vaste regel af:

'Krieg de wijtik' (Krijg de ziekte)

Zijn ze goed vertoornd, dan laten ze het niet bij deze ene regel, maar reciteren ze het hele vers:

Krieg de wijtik	(Krijg de ziekte)
Op Frijtik	(Op vrijdag)
Hot da memme	(Heeft je moeder)
Ka deite	(geen geld)
Meer nytik.	(meer nodig).

Het verleden is altijd mooier dan de dag van heden. De herinnering wikkelt alles in een sluier van weemoed en romantiek. De herinnering is een grote tovenares. Zij raakt het leven aan, en alle bijkomstigheden verdwijnen. Over blijft de kern, het wezen zelf van het leven.

Maar wat was dan het wezen van de oude buurt?

De sterke band van het innige familieleven?

De genoeglijke gemoedelijkheid van het kleinsteedse gedoe in straten en op pleinen?

De vertrouwdheid van het geborgen zijn in een streng geloof, dat nochtans ruimte wist te geven, wanneer arme mensen de regels niet konden gehoorzamen?

Ja, dat alles was het wezen van de oude buurt.

Maar deel van leven zelf was ook de strijd tegen de bittere armoede en de menselijke ellende. Tegen erbarmelijke woningtoestanden, tegen ziekte en honger.

Ook dát was de oude buurt...

De Valkenburgerstraat, of zoals de bewoners zeggen: Marken, is de achterbuurt. De woningen zijn oud, vuil en vervallen. De straat is de oudste in de toch al niet jonge buurt. Aan de ene kant van Marken hebben de huizen zeer diepe ruime poorten, die doorlopen tot het achtererf. De ingang naar de verdiepingen is later in de zijmuren uitgehakt, dat is nog duidelijk te zien. De oude mensen noemen zo'n huis 'een werf', waarschijnlijk een herinnering aan de tijd, dat hier houtopslagplaatsen en kleine scheepswerfjes waren. Die huizen waren honderd jaar geleden bergplaatse voor hout; dat is nóg te ruiken.

Aan de andere kant van de straat staan huizen, die vroeger ook als pakhuis hebben dienst gedaan. Reusachtige pakhuizen met de opgaande lijn van de smalle hijsvensters. Peperpakhuizen. Maar toen de ambachtslieden van de werven naar Kattenburg trokken, zijn die pakhuizen in woningen veranderd.

Het Kasteel, vooraan op Marken, bergt nu ongeveer honderd éénkamerwoningen. De trappen zijn van steen, uitgesleten en glibberig van vieze vetigheid. De kamertjes donker. In het Kasteel spookt de herinnering aan een brand, die vroeger jaren moet hebben gewoed, waarbij meer dan tachtig mensen zijn verongelukt, omdat de oude pakhuizen geen nooduitgangen bezitten. Op de gangen spelen kinderen in slobberige kleren; de oogjes zijn aangevreten door trachoma. Ze dragen witte verbandkappen van de 'parg' (hoofdzeer) onder wollen ijsklotjes, die ze dag en nacht ophouden.

De huizenrij wordt telkens onderbroken door een groot aantal gangen en slopjes, die om en achter de huizen kronkelen, totdat ze eindigen aan de wallekant van de Markengracht. Sommige huizen hebben een rioolafvoer, die op de gracht loost. De bewoners gooien huisvuil uit de verdiepingen aan de achterkant der oude

pakhuizen in de gracht, die 's winters stinkt en 's zomers de krotten vult met een onzichtbare en toch dikke walm, die de muren zwart en goor en glimmend van vocht maakt.

De gangetjes en slopjes worden gekend bij hun officiële namen; iedereen weet waar de Bleekersgang is, en de Bezemgang, de Kanjersgang, de Liefdegang, de donkere Gang, de Wijde Gang, de Rode Leeuwengang.

De Rode Leeuwengang!

Midden in de huizenrij is een klein poortje, niet hoger dan één-meter vijftig. Wie er door wil moet gebukt blijven lopen, totdat hij twintig meter verder op een oud erf belandt, dat naar de kant van de gracht openligt. Aan de overzijde van de gracht ziet hij de achtergevels van de huizen in de Rapenburgerstraat.

Van de armste achterbuurt is de Rode Leeuwengang de vergaarbak van de diepste menselijke ellende. Aan de drie kanten van het erf staan tien huizen, elk van drie verdiepingen hoog. Elke verdieping bergt vier éénkamer woningen. Op een oppervlakte van nauwelijks honderd vierkante meter vegeteren tweehonderd veertig gezinnen. Het aantal kinderen is ontelbaar. Ze krioelen op alle trappen, ze kruipen over de vieze straatstenen. In de zomer zwemmen de groten in de Markengracht. De huizen van de Rode Leeuwengang lozen niet op de gracht. Op elk trapportaal staat 'de emmer', soms met een stuk papier afgedekt. Vier gezinnen op één verdieping maken van één emmer gebruik. Drie keer per week komt de wagen van de Stadsreiniging op Marken. De man met de ratel kruipt door de nauwe poort. Zestig verslonste vrouwen staan op een rij te wachten totdat ze de emmer boordevol menselijk vuil in de 'strontkar' kunnen laten ledigen. Een enkele spoelt daarna de emmer in de gracht een beetje schoon.

In de Rode Leeuwengang is altijd ruzie. Er ligt altijd een kind op

sterven. Minstens éénmaal per week komt de wagen van de gemeente iemand weghalen, die aan een besmettelijke ziekte lijdt. De gang is geen straat, het is een erfelijke belasting. Wie hier wordt geboren krijgt het noodlot mee: Hier zijt gij ter wereld gekomen, hier moet gij sterven.

Wie deze erfenis kan verwerpen, dát moet een sterk karakter zijn. Samuel Gompertz is zo'n jongen uit de Rode Leeuwengang. Zijn vader is een sigarenmaker, die in de gang, in de éénkamer woning van het gezin met twaalf kinderen, de sigaren draait aan het 'zinkie', dat op de tafel is vastgeschroefd, de tafel waaraan ook gegeten wordt.

Als Samuel twee jaar oud is, trekt zijn vader naar Amerika. Dáár is het sigarenmakersparadijs; machines doen er al het werk. Samuel wordt óók sigarenmaker. Hij sticht er een vakvereniging. Wordt de invloedrijkste leider van de vakbeweging in het verre land, in de jaren voor en van de eerste wereldoorlog.

Zoals de Rode Leeuwengang is in 1920, zo is de hele buurt omstreeks 1900, maar in deze verlaten mensen, ontspringt het verlangen naar een beter, een hoger leven.

Alida de Jong uit het keldertje in de Weesperstraat gaat de kleermaaksters en de naaisters organiseren. Zij spreekt op vergaderingen. Zij leidt stakingen. Ze gaat vooraan bij uitsluitingen. De sigarenmakers gaan naar de bond van Harry Eichelsheim. De diamantbewerkers bouwen hun schone organisatie, de bond van Henri Polak van de Botermarkt. De bakkers sluiten zich aan bij de organisatie van Ies Goudsmit en Bennie Roeg. De transportarbeiders volgen Hijman Overst, die in de Valkenburgerstraat woont.

De socialistische beweging grijpt de bewoners van de Joodse buurten. Ze komen met hun fanatisme en hun trouwhartige aan-

hankelijkheid. Ze beheersen elke vergadering met hun Talmudistische spitse redeneringen. Van hun organisaties maken ze geseculariseerde Joodse gemeenten; de leiders van hun bonden verwerven een reputatie, die de naam van de oude wonderabbijnen nabij komt.

De kinderen... de opgang van de kinderen begint meestal bij de oudste. De oudste zuster wordt eerst lid van de bond van Alida de Jong. Dan sluit ze zich aan bij de S.D.A.P. Ze gaat zingen in de Stem des Volks. Ze kleedt zich anders. Ze spreekt over een betere woning. De ouders kunnen de vlucht der stoutmoedige gedachten niet volgen. Ze horen wel de klanken, maar verstaan het verlangen niet. Ze zeggen:

‘Een oude boom moet je niet verplanten.’

Ze kennen voorbeelden bij de vleet. Voorbeelden, die stuk voor stuk bewijzen, dat al dat moderne gedoe dwaasheid is. Kijk eens naar Daantje Quello uit het snoepwinkeltje op het Markenplein. Hij is geboren in de achterkamer van de kelder, waar altijd een laagje water op de vloer staat, zo vochtig is het er. Zeven en zeventig jaar is Daantje geworden. En altijd heeft hij in die kelder gewoond. Op een dag komt de gemeente. De kelder wordt afgekeurd. ‘Onbewoonbaar verklaard’ staat op het bordje. Daantje moet verhuizen. Hij komt in het ‘Oude Lieden Gesticht’ in de Muiderstraat. Wordt er prima verzorgd. Drie maanden later is Daantje dood. Zie je nou wel, dat je een oude boom niet moet verplanten.

Maar de oudste van de kinderen houdt vol. Ze neemt de jongere broertjes en zusjes mee naar concerten van de Stem des Volks. Daar zitten die schapen, keurig aangedaan, met schone bloesjes en strikjes in de vlechtjes in een grote feestelijke zaal. Ze drijven weg op golven van muzikaliteit en romantiek. Als een paar

weken later de oudste zuster zegt, dat er een kinderkoor wordt opgericht, worden ze allemaal lid van de 'Kleine Stem' en Dirk Stolker leert hen spreken en zingen, en als er een concert is, gaan vader en moeder en alle omes en tantes naar het Concertgebouw. De Rode Leeuwengang moge dan niet door het gemeentebestuur worden afgebroken, de bewoners van de oude buurt nemen geestelijk afscheid van de ellende, waar ze desondanks midden in blijven wonen. De kinderen worden groot, ze willen weg, ze willen de Markengracht óver trekken, naar een beter land. Ze richten een bouwvereniging op. Waarom moeten ze altijd tussen Waag en Weesperplein blijven wonen? Als 'Handwerkers Vriendenkring' op de zandterreinen buiten de Muiderpoort huizen bouwt, begint opnieuw een Exodus. De Joden verlaten de Houttuinen, ze trekken naar het beloofde land aan de rand van de Watergraafsmeer.

En daar zijn ze nu niet meer...

BEVRIJDING

Nu ik over de bevrijding moet schrijven en mijn gedachten over haar in het gelid heb gezet, ontdek ik, dat ze vele malen van gedaante veranderd is.

5 mei 1945. De bevrijding is vandaag een vlag, die plotseling uit een gevel van de Leenderweg in Eindhoven wordt gestoken. Zij is: mensen, die juichend en huilend, tegelijkertijd dwaas en droevig doen. Een paar uur later is zij: een luidruchtig café waar wordt gegeten en gedronken. Ja, luidruchtig is zij vooral, die bevrijding van nog geen etmaal oud.

8 mei 1945. Ik sta op het Waterlooplein in Amsterdam, in militaire uniform. Een man opent de deur van een garage. Omdat vandaag khakie en Canadees synoniem zijn, stompert hij iets in een taal, die heel vèr weg aan een primitief soort Engels doet denken.

'Shalom', zeg ik.

Hij kijkt me aan. Begrijpt het eerst niet. Dan begint hij te huilen. Die garage is *zijn* garage. Nog van vóór de ondergang der wereld. Al die tijd heeft hij ondergedoken gezeten. In de Achterhoek.

Fietsend en liftend, bedelend en knoeiend is hij in drie dagen tijds naar Mokum Aleph teruggekropen. Drie dagen pas is de vrijheid oud en hij is al terug op het Waterlooplein. Hij heropent zijn zaak. Zijn zaak! Als ik afscheid van hem wil nemen, zegt hij aarzelend:

'Moet U horen. Ik heb een beetje voedsel meegebracht. Doet U mij een plezier, komt U vanavond bij mij eten. Al die jaren heb ik alléén moeten eten... onder de vloer. Alléén eten is erger dan dood zijn.'

Vandaag is de bevrijding: een gezicht met een huiskleur, groeze-

lig en vaal van vijf jaren eenzaamheid onder een vloer ergens in de Achterhoek.

In de weken daarna krijgt de bevrijding elke seconde een andere gestalte. Zij is: een dievegge, die weigert ondergedoken huisraad terug te geven. Zij is: een lange lijst met namen van mensen, die terug zullen kunnen komen, over een week, over een maand. God zal het weten. Zij is: vervallen huizen. Zij is: onfrisheid.

Maar in al die gezichten van de bevrijding overheerst weemoedige droefheid.

Zes weken na de bevrijding. De onpeilbare wond schroeit niet alleen in Amsterdam. In Haarlem vertelt men mij van fusilleringen van Joden. In Arnhem is nog geen enkele Joodse ingezetene teruggekomen. In Groningen drukt het leed der weggevoerden als een berg.

Twee maanden na de bevrijding: Reizend door bevrijd Europa, met een militaire uniform als paspoort en met alle faciliteiten van het reisbureau Eisenhower, is de bevrijding: een zwarte vlek, een eindeloze zwarte poel, die over de grenzen van dorpen en steden, over demarcatielijnen en fronten heengrijpt. 'Want om te leven moest elke overlevende iemand verraden door hem in de steek te laten. Willens en wetens, of door toeval of door geweld gedwongen, maar ieder der overlevenden werd op een gegeven ogenblik gescheiden van zijn vader of van zijn broer, van zijn vrouw of kind. Zo groeide een altijd-aanwezig besef van schuld, dat uitliep in zelfmoorden of in een brandend gevoel van verantwoordelijkheid, omdat men het oordeel had overleefd. Elkeen, die zichzelf gespaard zag door wat hem toeleek een reeks wonderen te zijn, wist dat hij ten eeuwigten dage zou worden vervolgd door de vraag: waarom? Waarom ik juist? Wat moet ik doen om mijn schuld te boeten, nu ik gespaard ben gebleven? Wat was het, dat

me een boodschap deed gaan, juist even voordat de Gestapo kwam? Waarom werd ik niet gewond, toen ik uit de trein sprong? Dat is een teken, dat ik voor iets bestemd ben. Toen... in dat transport, toen er maar vier levend uitkwamen, toen, tijdens die mars, toen er maar zes levend overbleven – dat is een teken geweest.*

Vele malen moge de bevrijding van gedaanten zijn verwisseld, twee gezichten bleven overheersen: de weemoedige droefheid; en ook het eerste beeld: die vrijelijk waaierende vlag en die luidruchtige mensen.

Meer dan tien jaar is het nu al geleden. Soms vraagt een mens zich verbijsterd af: als we alles, álles, *alles* van te voren hadden kunnen weten, zouden we de bevrijding dan hebben kunnen zien, zoals wij haar zagen op die vijfde mei van het jaar 1945?

Al degenen, 'die er nog zijn' zullen tot het eind hunner dagen de dood van anderen in het hart dragen. Geen monumenten, geen standbeelden, geen naambordjes op straten zullen de schim op de achtergrond geheel kunnen verbergen. Als straks het rood-witblauw weer uit de gevels steekt, en het volksfeest in het land tiere-liert, zal die schim er óók zijn. We zullen 'anders zijn dan anderen', zoals de dichter zong. Adema van Scheltema bood die 'anderen' zijn 'machteloos medelij'. Machteloos medelij?

In de gevel van het huis aan de Rubensstraat nummer 26 is een gedenksteen aangebracht voor Gerhard Badrian. Er staat:

IN MEMORIAM

GERHARD BADRIAN

Geboren als Duitse jood en op
deze plaats op vrijdag 30 juni 1944
als strijder voor Nederland's
vrijheid gesneuveld

* Meyer Levin 'In Search'.

Gerhard Badrian vocht mee in de groep van Gerrit van der Veen. Vermomd als Duitse officier, met auto en 'Quadratschnauze', bevrijdde hij gevangen verzetsstrijders uit de gevangenis. Toen de illegaliteit niet meer verder kon vechten als er geen blanco persoonsbewijzen zouden komen, ging hij, alweer als Duitse officier, naar de Landsdrukkerij en vorderde er tienduizend Pébéés. Bij een overval werd hij vóór perceel Rubensstraat 26 neergeschoten.

Sieg Vaz Dias, alle journalisten van Nederland hebben de trouwe Sieggie gekend. Wie onzer heeft voor het uur der grote beproeving vermoed, dat in deze Sieg een held stak? Blijmoedig en onverzettelijk. Onverschrokken het gevaar zoekend. Erich Maria Remarque schreef, dat moed 'een vlucht in voorwaartse richting is'. Hij heeft Sieg Vaz Dias niet gekend.

Jaap Nunes Vaz. In de kamer van de hoofdredacteur van 'Het Parool' hangt een foto van Jaap. Die ereplaats komt hem toe; in het hart van de krant, die een middelpunt was van het verzet.

Op 13 april reikt Prins Bernhard de Militaire Willemsorde uit aan Mevrouw Biallostowski, de weduwe van Tom Biallostowski, als een posthume hulde voor haar man, alias Hugo. Hij vocht mee in de verzetsbeweging binnen de Nederlandse grenzen. In oktober 1943 wist hij naar Engeland over te steken. Als geheime agent van de Nederlandse regering keerde hij (per parachute) naar het bezette vaderland terug. Driemaal kwam hij naar Londen en telkens vertrok hij opnieuw met opdrachten voor het verzet. Toen grepen de Duitsers hem. Zwaar gewond overleed hij in februari 1945 in het 'Oranjehotel'.

In de archieven van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie liggen de stapels 'Personalakten für Gefangene...' Elk dossier is een levensgeschiedenis. Strijd, verzet, verraad, zwakheid soms.

Er zijn veel dossiers, waar de Duitse ambtenaar destijds een dikke rode streep zette onder '*Volljude*'!

Al die jongens en meisjes, vrouwen en mannen, vroegen geen 'machtelos medelij'. Zij vochten de goede strijd. Dezelfde strijd, die gestreden werd in het ghetto van Warschau in de bloedigste Aprilmaand.

Nu ik deze woorden schrijf duikt uit mijn herinnering op het beeld van twee fikse knapen, zoons van dokter Ben Sajet uit Amsterdam. Daan en Jaap waren per kano, zestig uren aan één stuk peddelend, de Noordzee overgestoken. Ze kwamen me in Londen opzoeken, omdat ik een vriend van hun ouderlijk huis was. 'We gaan dienst nemen. Daan bij de luchtmacht, ik bij het leger.' Over dat beeld heen schuift het gezicht van Ben Sajet zelf. Hij kwam een goed jaar later naar Engeland, met zijn derde zoon, Herman. Toen de eerste begroetingen voorbij waren, moesten we hun vertellen, dat Daan een paar dagen geleden was neergestort: dood. De tweede zoon, Jaap, die bij het leger diende, verongelukte bij een oefening. Herman nam dienst bij de marine. Vader Ben zei: 'Ik ben arts. Ik wil als scheepsdokter monstereën op de koopvaardij. De mensen hebben me nodig.'

Ik zie het gezicht voor me van een jonge Joodse vlieger bij de R.A.F. Iedereen noemde hem 'kleine Cohen'. Hij was Delfts student. Toen de gevaarlijke aanval op Kleykamp in Den Haag werd beraamd waar met 'precision bombing' archieven en kartotheken moesten worden vernietigd, meldde hij zich als vrijwilliger. Hij keerde niet terug.

Honderden en honderden 'Akten' in het Rijksarchief vertellen van pogingen tot ontsnapping uit Nederland. Vele rode strepen melden: *Volljude*. Wanneer men de processen verbaal leest, die de Duitse bloedhonden met karakteristieke grondigheid hebben op-

gesteld, valt steeds weer de vermelding op: 'de gearresteerde zegt dat hij om persoonlijke redenen naar Zwitserland wilde, maar het is duidelijk, dat hij naar Engeland wil om dienst te nemen.'

Ik zie het gezicht voor me van een confectionair, Lodewijk de Groot. Met zijn vrouw werd hij naar de Hollandse Schouwburg gesleept. Met hun tweeën wisten ze, over het dak van de schouwburg klimmend, te ontsnappen. Hij sloot zich aan bij de groep Vorrink, herbergde geheime agenten uit Londen en onder de vloer van het huis zat een depot wapens samen met hem ondergedoken.

Ik zie twee Joodse alleenwonende vrouwen, zusters. Saar en Joe, dochters van de onvergetelijke Wolf Lelie. Op een dag meldde zich een man bij hen, die kon bewijzen dat hij door de regering in Londen werd gestuurd. Zij gaven hem onderdak; vele weken lang.

Van sommigen dezer helden kennen we de namen. Van Sieg Vaz Dias, van Jaap Nunes, van Ton Biallostowski, van Leo Frijda, van Hans Katan. Van de meesten zijn de namen en het heldendicht van hun leven slechts te vinden in archieven.

Nu ik over de bevrijding moet schrijven en mijn gedachten in het gelid heb gezet, ontdek ik, dat ze vele malen van gedaante veranderd is. Tot voor enkele jaren bleven twee gezichten overheersen: de weemoedige droefheid, en ook het eerste beeld: de vrijelijk waaiende vlag en de luidruchtige mensen.

Maar er is een derde gezicht bij gekomen: het gezicht van de bekende en onbekende helden, die geen 'machteloos meelij' vroegen, omdat ze sterk waren: Joodse Nederlanders en niet-Joodse Nederlanders. 'En in de dood zijn zij niet gescheiden.'

WAAROM? DAAROM!

Waarom praten de mensen zo sentimenteel over de verdwijning van dat stadsdeel?

Ja, waarom eigenlijk?

Het bestaat hoofdzakelijk uit afgeleefde krotten. Bovendien, de bewoners van de oude buurt hebben destijds zelf hartstochtelijk geijverd voor het afbreken der vervallen straten. Reeds vóór 1940 telde de buurt veel huizen, die onbewoonbaar verklaard waren en nochtans onverklaarbaar bewoond werden.

Nu hebben de heren van de stad ('ze hebben altijd wat') besloten, dat de Weesperstraat en een stuk van de Jodenbreestraat tegen de grond moeten. Een stel steegjes en slopjes gaat mee in de opruiming. Volgend jaar worden de muren omver getrokken. Als alle huizen verdwenen zijn, als het puin is weggekruid, als de gaten in de grond zijn dichtgegooid, dán komt er breed-uit van de Berlage-brug een Parijsachtige Boulevard aanrollen, als een enorme gangloper. Op de plaats waar Feilie Groenteman gepelde eieren verkocht voor anderhalve cent het stuk ('Ander'alf... ander'alf...') komt straks de ingang van de IJ-tunnel. Daar gaan duizenden gestroomlijnde automobielen onder de Prins Hendrikkade doorduiken, en ze komen, floep, aan de overkant uit een ander gat te voorschijn, vlak bij het Tolhuis.

('Tolhuis, kiele, kiele Tolhuis' zong Leon Boedels).

Waar Brutale Koba stiekem, als de diender zijn rug naar haar toekeerde, een blaasroertje in de aars van een schelvis stopte en het beest opblies, totdat het dikker was dan het was, dáár zullen straks de vroede vaders en moeders elkander wellevend toespreken.

Mensen, die de oude buurt uit eigen aanschouwing kenden, manen: 'Leg je herinneringen vast. Zwart op wit.'

Ze hebben gelijk, geloof ik. Het menselijk geheugen is als het strand bij Zandvoort, voordat de vloed opkomt. De voetstappen van een hele stad staan er afgedrukt: Straks spoelt de zee alles weg. 'Schrijf het op, *voordat je het vergeet.*'

Ze *hébben* gelijk. Wat herinnert over vijftig jaar aan de dagen van voorheen? De naam van een straat. Hier en daar een huis, dat voor de eeuwigheid op de Monumentenlijst staat. Over een halve eeuw heeft de oude generatie haar weemoed meegenomen in het graf. Maar beste mensen zo is het toch altijd gegaan! In alle eeuwen. In alle steden. In alle landen. Wie treurt omdat alles vergaat wat bestaat, is een sentimentele piekeraar.

Bijgelovige mensen beweren, dat een huis een ziel heeft. Dat is onzin. Een huis is een verzameling stenen en hout, bij elkaar gehouden door kalk en spijkers. Een huis is een huis. Uit. En of dat huis nu in de Joden-breestraat staat of in de Tweede Goudsbloemdwarsstraat, wat is het verschil? Wie 'bij ons in de Jordaan' de onvergankelijke emotie onderging van het geborgen zijn in een warm huiselijk milieu, zal licht de Westertoren, ('hoog in de blauwe lucht') met zijn jeugd vereenzelvigen.

Nuchter beschouwd is de verdwijning van de oude Joodse buurt dus een onaandoenlijk geval. *En toch is het anders.*

Honderden jaren woonden mensen in die buurt. Ze bouwden er hun synagogen en ze dreven er hun nerinkjes. Ze waren gelukkig met hun grote zorgen en bezorgd om hun klein stukje geluk. Ze hadden de stad, het trotse, het grote, het goedertierende Amsterdam lief, zo zielslief. Mokum Aleph, de Eerste Stad.

Toen kwam de oorlog en de mensen uit de buurt gingen de moeilijke weg. Naar de dood.

Als een bloedverwant of een trouwe vriend sterft, treft ons het verdriet diep. Maar we weten, dat we moeten berusten.

Waarom kan niemand ooit berusten in het sterven van de duizenden, die naar Auschwitz werden gesleept? Ze werden op verschillende tijdstippen geboren, maar ze stierven allemaal in dezelfde hel ver, ver weg, in hetzelfde uur, dezelfde vreemde eendere dood. Wat was de zin van dit alles, h d dit alles een zin?

Het is niet helemaal bijgeloof als mensen zeggen, dat een huis een ziel heeft. Het wordt gebouwd als een koud, zielloos stuk aanneemwerk. D t is waar. Mensen trouwen en zijn gelukkig binnen de omsluiting van de vier muren. Een vezeltje van hun geluk blijft in het huis achter. Een kind wordt geboren. Er komt een draadje geluk bij. Mensen sterven en een slaapkamer wordt opeens een heilige plaats. En dan plotseling heeft dat huis een ziel. In die tot bouwvallen verzakte huizen, in de tot pakhuizen gedegeneerde woningen, in de straten en stegen van de oude buurt binden duizend vezeltjes de herinnering aan het leven, dat hier vroeger zo uitbundig golfde tussen de hoge oevers van het verkeer. Ja, en dan zijn er nog veel meer redenen, waarom de paar Joden, die er over zijn, niet door hun eigen stad kunnen lopen zonder knagend verdriet en liever buiten zijn gaan wonen en dat heeft niets te maken met de vraag of ze godsdienstig zijn of niet.

Maar laat ik niet proberen die redenen met woorden te verklaren. Wie hetzelfde verdriet voelt, Jood of niet-Jood, heeft de verklaring niet van node, en wie die smart niet begrijpt heeft aan de uitlegging niets.

D  r m doen alle Amsterdammers zo sentimenteel, nu de oude buurt tussen Waag en Weesperplein tegen de grond gaat.

Alleenlijk wacht U, en bewaart uwe ziel wel, dat gij niet vergeet de dingen, die uw ogen gezien hebben; en dat zij niet van uw hart wijken, al de dagen uws levens; en gij zult ze aan uwe kinderen en uw kinds-kinderen bekend maken.

Deut. 4:9.